

IZ KORESPONDECIJE FRANA SUPILA

(Nastavak)

Dragovan Šepić

Iako se u objavljivanju korespondencije Frana Supila »Arhivski vjesnik« ograničuje na neobjavljenu građu, pisma štampana u prošlom godištu (»Arhivski vjesnik«, sv. I. Zagreb 1958) obuhvaćaju gotovo svu važniju Supilovu korespondenciju do kraja 1914. godine. U njoj nedostaju od važnijih dokumenata jedino memorandumi, koje je Supilo predao u novembru 1914. ruskom ambasadoru u Parizu Izvoljskom, objavljeni na njemačkom jeziku u Stieveovoj zbirci dokumenata »Iswolski im Weltkriege«, a na našem jeziku u »Obzoru« 1925. br- 141.—150.

U građi, koja se donosi u ovom godištu, međutim, ima više praznina. U njoj se ne nalazi 26 Supilovih i Trumbićevih pisama i telegrama, koja je donio dr. Ante Mandić u svojoj knjizi »Fragmenti za historiju ujedinjenja«, što krnji njenu cjelovitost i otežava njeno shvaćanje. Da bi se taj nedostatak donekle otklonio, bit će stoga korisno, da se ukratko prikaže Supilova djelatnost u periodu, koji ona obuhvaća, t. j. od januara do juna 1915.

Početakom 1915. godine. Supilo se nalazi u Londonu, gdje nastoji zainteresirati službene faktore za ideju oslobođenja i ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba i za čuvanje cjelokupnosti jugoslavenskih teritorija od talijanskih imperijalističkih težnji. Sada pokreće i jedno pitanje, koje prilikom svog prvog posjeta Londonu u oktobru 1914. nije dodirnuo. Na osnovu prethodnog dogovora s Trumbićem traži, da britanska vlada, kao i ostale vlade Sporazuma, prilikom rješavanja jugoslavenskog pitanja, posvete pažnju i unutrašnjem uređenju buduće jugoslavenske države, kako bi se odnosi između jugoslavenskih naroda temeljili na jednakopravnosti i čuvanju njihovih tradicija i osobitosti. Međutim, on ne inzistira mnogo na tom pitanju, jer ga u to vrijeme više zabrinjuje opasnost, što prijeti slavenskim krajevima na Jadranu od talijanske intervencije u ratu, koju naslućuje u razgovoru s britanskim predsjednikom vlade Asquithom. Plaši se popuštanja britanske i francuske vlade talijanskim zahtjevima, i svu nadu polaže u Rusiju.

Supilo kreće iz Londona u Rusiju preko Pariza, Rima i Niša. Na prolasku kroz Pariz, 19. januara 1915., razgovara s Izvoljskim, koji želi, da se Supilo zauzme kod Pašića, da Srbija pristane na teritorijalne koncesije Bugarskoj u Makedoniji, kako bi se na taj način osigurala bugarska intervencija u ratu ili bar njena neutralnost. Supilo prihvaća

tu misiju, jer i sam smatra, da Srbija treba da se orijentira više prema Jadranu i jer želi da zaduži rusku politiku.

U Rimu već razgovara u tom pravcu s bugarskim poslanikom Rizovom. Tu se prilikom njegova dolaska održava sastanak hrvatskih emigranata, koji odlučuju da osnuju »Jadransku legiju«.

U Nišu, gdje je ostao od 11. do 14. februara, Supilo je impresioniran požrtvovnošću srpskog naroda i prijemom, na koji je naišao. Razgovara s prijestonasljednikom Aleksandrom i Pašićem, te ostalim srpskim državicima, i prijatno je iznenađen izjavom Pašića, da je Srbija spremna da odigra ulogu Pijemonta prema Slovencima, Hrvatima i Srbima iz Austro-Ugarske. Razgovara i o unutrašnjem uređenju zajedničke države. Pašić ne pokazuje otpor prema Supilovim idejama, ali izbjegava i odlaže diskusiju. Supilo pokreće i pitanje koncesija Bugarskoj, ali Pašić je pun nepovjerenja prema bugarskim namjerama; ustupke u Makedoniji uvjetuje preciznijim obećanjima Saveznika u pogledu Dalmacije.

Supilo kreće u Rusiju s Dušanom Vasiljevićem, srpskim političarom iz Mostara. U Petrogradu, kuda stiže 23. februara, Supilo je prvih dana oduševljen (Mandić, o. c. dok. 34), ali doskora nastupa razočaranje. Ruski ministar vanjskih poslova Sazonov mu 27. februara u dugom razgovoru izražava sumnju u mogućnost ostvarenja ujedinjenja Slovenaca i Hrvata sa Srbima, zbog vjerskih razlika, koje ih dijele (Mandić, o. c. dok. 35). Zabrinut, izvještava o tome Pašića povjerljivim pismom, koje nosi Vasiljević u Niš. (Mandić, o. c. dok. 73).

Poslije toga nastupa još veće razočaranje. Svojim pismom od 4. marta, Trumbić ga izvještava o početku pregovora Saveznika s Italijom i talijanskim uvjetima za ulazak u rat (Mandić, o. c. dok. 43). S tim informacijama u rukama, Supilo uspijeva da od Sazonova izvuče priznanje o pregovorima i obećanjima, koja su Italiji data već u prvim kontaktima (Mandić, o. c., dok. 48). Sazonov ga tješi i upućuje na akciju u Londonu, ali Supilo ostaje u Petrogradu i bori se da navede ruske službene faktore na veću čvrstinu prema talijanskim zahtjevima. Alarmira Pašića i traži, da intervenira kod ruske vlade u tom smislu (Mandić, o. c., dok. 52); telegrafira Trumbiću, da jugoslavenski emigranti hitno pođu u London i Pariz, da ondje učine korake protiv popuštanja Italiji na štetu Južnih Slavena (Mandić, o. c., dok. 50, 55, 60, 69, 71), a apelira i na Greya, Delcasséa i Izvoljskog (Mandić, o. c., dok. 58, 65, 57). Smatrajući, da je Sazonov glavni krivac za nepovoljan tok pregovora s Italijom, vodi kampanju protiv njega i nastoji da dođe i do cara (Mandić, o. c., dok. 62).

Uto srpska vlada diže svoj glas i 6. aprila protestira kod Saveznika protiv žrtvovanja jugoslavenskih teritorija. Jednog momenta Supilu se čini, da je stvar krenula na bolje, jer je saznao, da Sazonov više ne popušta (Mandić, o. c., dok. 62), što je bilo i tačno, ali situacija na frontu biva sve teža, tako da sam glavni komandant ruske vojske veliki knez Nikolaj Nikolajević zahtijeva, da se što prije zaključi ugovor s

Italijom. Kad je posjetio velikog kneza (Mandić, o. c., dok. 74), već je prekasno, da se išta popravi. Isto tako postaje suvišna i audijencija kod Cara. Supilo u to vrijeme smeta vladi, jer je aktivan među novinarima i opozicionarima. Razočaran u ruske vladajuće krugove (Mandić, o. c., dok. 76 i 95), vraća se 23. aprila u Niš. Ovdje nastavlja borbu; 29. aprila upućuje apel Greyu (Mandić, o. c., dok. 90) i Sazonovu (Mandić, o. c., dok. 91); 6. aprila organizira i veliki narodni miting. Poslije vijesti o zaključenju Londonskog ugovora, srpska vlada upućuje 7. maja notu Saveznicima, žaleći se, što je ugovor s Italijom zaključen bez savjetovanja s njom i zahtijeva, da se revidira u sporazumu s Italijom. Osim toga, postavlja zahtjev da Saveznici usvoje program ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske sa Srbijom.

Supilo napušta Niš pun hvale za Srbiju i srpsku vladu i putuje u London. Oboli na putu i zaustavlja se u Ateni. Saznaje, da se Italija koleba, te se ponada, da možda ne će ući u rat. Nagovara Trumbića, da pođe zajedno s njime i s delegacijom emigranata u Petrograd (Mandić, o. c., dok. 106 i 108), ali Trumbić inzistira na njegovu dolasku u London radi dogovora o daljoj akciji (Mandić, o. c., dok. 85). Supilo popušta Trumbićevim razlozima i 10. juna kreće na put. Prije toga reagira na jedan intervju Sazonova i upućuje mu pismo o pravu Hrvata na Dalmaciju, o čemu izvještava i Pašića (Mandić, o. c., dok. 110).

Supilova korespondencija, objavljena u ovom godištu »Arhivskog vjesnika«, završava Supilovim odlaskom iz Atene.

Ova građa, kao i ona objavljena u prošlom godištu, uzeta je gotovo isključivo iz arhiva Jugoslavenskog odbora (Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). Izuzetak čine samo Supilovo pismo Vasiljeviću od 3. januara 1915. iz arhiva Jovana M. Jovanovića (Državni arhiv FNRJ u Beogradu) i Trumbićev telegram Supilu od 2. juna 1915. iz arhiva srpskog Ministarstva inostranih dela (arhiv Državnog sekretarijata za inostrane poslove FNRJ). U Jovanovićevom arhivu nalaze se također gotovo svi Supilovi i Trumbićevi telegrami iz tog perioda, jer su slani uvijek preko srpskih poslanstava, ali kako su prilikom šifriranja često mijenjane riječi, a prilikom dešifriranja neke riječi nisu ni bile dešifrirane, ovdje se objavljuju prema originalnim konceptima ili kopijama.

London, 3. 1. 1915.

Franjo Supilo Dušanu Vasiljeviću o pripremama za Meštrovićevu izložbu u Londonu, o memoaru, koji sprema za Foreign Office i o svom oduševljenju zbog pobjede srpske vojske.

Pismo

Ovi blaženi blagdani — koji ovdje traju nekih 20 dana — puno su okasnili ono što sam imao ovdje da obavim. Ovi Englezi kao da i nije rat, nijesu se dali ništa smesti u svojim običajima, nego su hladnokrvno odlazili na dopuste i na ladanjske ville, da slave Božić i Novu Godinu itd. Svejedno sam glede banke već obavio. Sakupljanje prinosa za naš komitet preuzela je velika i odlučna Lloyd's Bank Limited, u kojoj nema čifuta, nego sve vlasnici Englezi i dobri patriote.

I glede Meštrovićeve izložbe stvar je skoro gotova. Čekam samo njegove publikacije i ilustracije iz Rima, da im pokažem, jer su mnogi željeli vidjeti, pak će se onda odlučiti kada, kako i u koju Gallery da ga pozovu da dođe. Vrlo je na svekolike s kojim sam govorio (a tu ima odličnih imena) djelovala ova naša gesta, da na revanče za Louvain, Rheims, Notre Dame i druge germanske »civilizacije«, mi balkanski »barbari« (koji od Evrope tražimo pomoć za naše oslobođenje) dolazimo — sred ovakog rata! — pred veliki engleski narod sa Meštrovićem, da pred njim sa tom našom muštrom domaće sposobnosti napravimo ispit zrelosti i dokažemo, da smo dostojni da na Balkanu budemo sutra nova evropska velevlast. Svi su oduševljeni sa ovim korakom i ja sam uvjeren, da će izložba uspjeti i donijeti velike političke snage našem ukupnom narodu, a osobito nama na Jadranskom moru, koje treba očuvati i spasiti u Srbiji ili sa Srbijom, kako već bude. Glavno je da smo svi skupa i da smo živi i slobodni.

Osobito ih je ugodno dojmilo, da je Meštrović, odbio ponudu Amerikanaca za San Francisco, da dođe u London.

Ovdje sam opet govorio s mnogim političarima, sve naravno pro domo i malo akcenturajuć moje »katoličko« i hrvatsko stanovište, koje hoće sa Srbijom pod jednu narodnu kapu, kako je to ovdje potrebno govoriti. U Foreign Officeu su mi rekli, da im o tom izradim jedan prospekt sa vidicima, koje treba praktično upotrebiti za buduću njihovu politiku na Jadranskom moru. Dakle, neke vrsti engleskog stanovišta prema nama, kako ga ja zamišljam. Ja sam taj projekt brižno radio, nekoliko dana i izradio sam ga na talijanski, te ga dao uredniku »Timesa« Steedu, koji izvrsno pozna talijanski, da ga prevede. Steed mi kaže da mi je stvar vanredno dobro ispala, da je hladno izrečena, ali puna logike i dobra računanja. Eto tu! On kaže da će dobro djelovati. To će se umnožiti, te ću jedan komad dati g. grofu Benckendorfu,¹ a drugi g. Boškoviću za srpsku vladu. Ovaj prospekt imam onda raspraviti sa nekim Russellom Clerckom² u Foreign Officeu, koji će onda po mojim naputima i instrukcijama to Greyu pročitati i referirati mu, a onda ću valjda ja

biti primljen od Greya, ali samo pro forma, jer Grey, pošto vrlo slabo zna francuski, a drugi jezik osim svoga niti zna ni razumije, a ja opet ne razumijem nego samo čitanje englesko, ali govora ništa, to svi kažu, da on nerado razgovara u francuskom. Dakle ne ćemo ga siliti, ako baš ne pokaže volje, ali ću govoriti sa Nicolsonom o stvari, koji je dobar naš prijatelj.

Nego ovaj Clercke, koji ima tu stvar da referiše otišao je na dopust i ja sam naručen u Foreign Office na konferenciju s njime nakon njegova povratka dne 9/I.

Sve me ovo malo više zadržalo ovdje. Napokon potrebnije je nego Rusija. Rusija je majka cijelog slavenstva, pa smo tamo sigurni da će kao majka za nas sve učiniti što god bolje može, tek ju treba dječjom odanošću pozdraviti i umoliti. Osobito kad se je ovako angažirala. Ali ovo ovdje bi moglo da bude sutra mačuha i to vrlo opasna mačuha, koja bi mogla da sutra koješta paralizira, ponajvećma iz presuda i nepoznavanja predmeta. Zato nije loše zadržati se ovdje malo dulje. Tako, po mome računu, ja ne bih mogao biti u Petrogradu prije konca januara (po peteroprstnom kalendaru!) Zato, Vi, dragi prijatelju, ako želite da počete prije i da malo okolo zagrijete za nas, čije ste vi »Božje« zalede, a Vi hajdete, pak ćete me tamo dočekati sa nečim već od Vas učinjenim. Samo mi brzojavite na Boškovića u London, da ste pošli. Meni je Izvoljski dao jedno vrlo lijepo pismo za Sazonova i rekao mi je, da s njime govorim sasvim otvoreno i da će se on za stvar zauzeti, a on da ga je već iz Bordeauxa o svemu informirao i da mu je poslao sve one moje radnje o našem pitanju. Ovdje sam dobio nekoliko preporuka od našeg starog Veselickog,³ a i grof Benckendorf će mi biti na ruku.

Vi se sjećate nešto od onih mojih intervencija kod nekih članova talijanske vlade, kad sam ovog prosinca bio u Rimu. Sad sam dobio vijest od prijateljske strane, da su one na one državnike učinile neki efekat i da bi bilo vrlo potrebno da opet dođem, te da sa ministrom Martini,⁴ a s njime sa Salandrom⁵ i Sonninom⁶ nastavim gdje sam prekinuo. To će također biti dobro. Moje je uvjerenje, da mi moramo sve pokušati da se na Jadranskom moru — na temelju principa nacionaliteta — utemelji talijansko-slavenski savez i sporazum. A tu opet mi »katolici« možemo puno utrijeti puta (da znadu biskupi Mahnić⁷ i Štadler,⁸ koji su me službeno prokleli i ekskomunicirali, koliko zlorabim moje katoličanstvo, sad bi me tekar pravo prokleli!). No ovo ostavimo do povratka iz Rusije.

A sada da Vam se malo iskalim. Vi ste opazili valjda moje sustezljivo držanje one večeri prije mog polaska u Rimu, kad ste onako pun veselja, drhćući od entuzijazma, doletjeli da mi u hotel dojavite onu privatnu vijest iz Atene o onoj nevjerovatno ogromnoj srpskoj pobjedi? . . .⁹ Boga mi, moram Vam sada priznati, da sam vjerovac da će biti nešto, ali da je onako kako ste pričali nisam nikako mogao vjerovati! A eto kasnije se obistinilo ono najnevjerovatnije: **da je bilo daleko više i bolje, nego ste i Vi sami pričali!!** Jedno čudo i jedan takav historijski događaj, da sve ono što smo u povijesti učili — od Termopila unaprijed nije nego igrarija! A osobito ono držanje staroga kralja i njegovih sinova! Eh brate, bogme su i meni matoru suze na oči došle kad sam čitao one stvari! Ono je nešto veliko, kakvo povijest ne bilježi. Možemo mirne duše reći: Sad kakogod bude — **Srbija je svoju učinila!** I ma da bi sutra kojom nesrećom makar i podlegla jačoj sili, kojom joj prijeti, to je ona ipak ovom pobjedom sebi **osjegurala** ne samo sva prava na reintegraciju, nego i na revendikaciju svih jugoslavenskih ze-

malja njena jezika. Evala joj! Kako je snaga naroda probujala kad se ugušila prokleta otrovna milanovština. Tako će i naše mizerije osušiti se na suncu slobode i bit će novih dokaza snage i svijesti. Vi me razumijete!

Pozdravite tamo prijatelje, koji me se sjećaju. Molim Vas da ovo pročitate gosp. Pašiću, jer će ujedno služiti kao neki izvještaj. Ja sam mu bio nazad 2 $\frac{1}{2}$ mjeseca iz Londona, kad sam prvi put bio ovdje, pisao opširno. Gosp. Bošković mi reče da je poslao pismo po kuriru, koji je išao. Doznajući u Bordeauxu da nije primio, opet sam mu poslao prepis od prilike točan. Kako mi iz Rima javljaju nije izgleda primio ni taj prepis poslan preko gos. Vesnića. Kako je sve to moguće?

- 1) Aleksandar K. Benckendorf, ruski ambasador u Londonu
- 2) George Russell Clerck, načelnik u Foreign Officeu
- 3) Božidarević Veselicki, rusificirani Hercegovac, dopisnik dnevnika »Novoe Vremja« i predsjednik udruženja stranih novinara u Londonu.
- 4) Giacomo De Martino, generalni sekretar talijanskog ministarstva vanjskih poslova
- 5) Antonino Salandra, predsjednik talijanske vlade 1914.—1916.
- 6) Sidney Sonnino, talijanski ministar vanjskih poslova 1914.—1919.
- 7) dr. Ante Mahnić, biskup krčki, jedan od pokretača klerikalne akcije u Hrvatskoj
- 8) dr. Josip Štadler, nadbiskup vrhbosanski, jedan od vođa hrvatske austrofilске protujugoslavenske grupe u Bosni i Hercegovini
- 9) Misli na pobjedu srpske vojske kod Rudnika.

Rim, 5. I. 1915.

Ante Trumbić Franu Supilu o slanju Franka Potočnjaka u Ameriku i razgovoru s Masarykom.

Pismo

O Americi. Kako znadeš, bio se javio Leontić,¹⁾ da bi on pošao ali njegova glavna misao bila da verbuje dobrovoljce za oslobođenje domovine. Dok si ti bio ovdje, govorilo se da bi za to bio zgodniji Mičić. Osim toga javili su se bili da bi pošli Natalin²⁾ i Lujo.³⁾ Natalin, koji putuje brzo u London, mislio je povesti sobom Luja da mu pomogne riješiti u Londonu pitanje parobroda, koji su imobilizirani, a mogli bi da plove, donijeti milijona, novo zlatno doba, a zatim iz Londona otputovati najme u Ameriku. Ali bez Luja, Natalin nebi pošao, jer o njemu ima veliko mnijenje. Pošto si ti javio da je tamo stvar izrađena sa Lloyd's bankom i organiziran odbor, mislimo, da u Ameriku treba odmah ići i stoga smo uzeli stvar u konačni pretres, te smo došli do zaključka, da Leontić nije za ovaj posao, a također ne ni Natalin s Lujom. Mičić⁴⁾ je imao u Mlecima napadaj grčeva, prouzrokovan od kamenčića, a osim toga nema inicijative. Došli smo do zaključka, da bi Potočnjak bio najzgodniji. Ja sam s njime više puta razgovorao i uvjerio sam se, a tako i drugi, da je on pošten i iskren i da misli jednako kao i mi. Pošto je on govorio, da se kroz koji dan misli povratiti kući, bio je pripravan da se zauzme poradić u Hrvatskoj da bi koji došao ovamo tako da Hrvatska bude nekako zastupana. Ali pretresajući stvar došli smo do zaključka, da je nevjerojatno da će se ikoga moći izvući, te da je najbolje da Potočnjak ostane definitivno ovamo i tako ćemo imati barem jednoga iz Hrvatske, koji je pak s nami složan. Nato je on pristao, a kad smo mu predložili da bi išao u Ameriku, pri-

držao si je dan za razmišljanje, te je i na to pristao. On je pripravan odmah ići. U Londonu nalazi se Luka Smodlaka, rođak Joze, koji je nastanjen inače u Beogradu, gdje mu je otac bio, mislim, profesor. Mladić je od 28 god. i poznaje dobro engleski te bi njega pridružili Potočnjaku. Osim toga živi u Londonu Čeda Mijatović bivši srpski poslanik u L[ondonu], postariji čovjek, ali mladenački, te bi i on imao biti treći. Kombinacija mogla bi biti dobra i uspješna. Mijatoviću pisat će prof. Pavle Popović,⁵⁾ koji je ovdje a govorio bi njemu i Smodlaci. Mijatović, kako kaže Pavle, Srbin je starijega kova, ali će ga se moći uvesti u ove naše jugoslavenske ideje, koje bi trebalo da mu ti razdrobiš i uputiš ga. Pavle nije bio ovdje prije tvoga odlaska, pa da ti o njemu kažem moj utisak. Ima mu 47 g. a izgleda dosta mlađi, neoženjen, univerzitetski profesor, bio je više puta i podulje u Dubrovniku, gdje su mu izvukli »divljač«, još bolje nego Dušanu.⁶⁾ Raspravljali smo više puta skupno (ja, Ivan, on, Stojanović i Potočnjak) i učinio mi je najbolji utisak i čovjek dosta otmjen, vrlo ozbiljan, pametan i vaspitan. Mihajlović mi je rekao da je Pavle jedan od boljih i spremnijih njihovih ljudi. Naše pitanje shvaća baš kako treba. Pošto će se Natalin tamo vratiti, može biti da ga vidiš, valjda će, upozorujem te, bit nezadovoljan što ga se nije primilo s Lujom za Ameriku, tim više što on i Luja bili su zagrijani za to putovanje a on bi bio platio za oba trošak kao svoj prilog u jugosl[avenski] fond. Mihajlović je rekao Luji, da nije zgodno da on ide jer je Srbin, a pošto u Americi ima najviše Hrvata, da mora ići jedan Hrvat. Lujo se je prilagodio, jer je kasnije izjavio da on ne ide. Lujo kako čujem, sada je u službi Srbije sa 700 din mjesečne plaće, a mora da je pao u nemilost kralja Nikole, koji je brzojavio ovdašnjem svom konzulu, da saopći Luji, da mjesto njega šalje ovamo nekoga Popovića sa Cetinja, koji će u Rimu, Parizu i Londonu raditi što treba. Dočim da je Lujo pravio ovdje nekakvu dalmatinsku (!) politiku, i da se odmah vrati na Cetinje, jer inače da ga otpušta. Lujo je rekao da se ne bi vratio na Cetinje da ga pozlati, a sada ne znam na čemu je stvar. — Dakle, u Ameriku ima da pođe Potočnjak i dr. a pošto će on poći najprije u London, dobro bi bilo da ga tamo dočekaš, te mu dadeš naputke i naznačiš osobe, koje su onamo. Dr. Ante Biankini,⁷⁾ kako mi je javio don Jure,⁸⁾ vratio se je u Chicago i poslao mi je adresu, koju ću ja dati Potočnjaku. Zadatak ove američke ekspedicije bio bi trojaki, prvo, da se potakne sakupljanje novaca i šalje u London na Lloyd banku, drugo da se američki Jugoslaveni založe putem organizacije, novina, brzojava kad bude zgodno za našu ideju i tako pruže našoj stvari moralnu potporu, treće da se pokuša sakupljanje dobrovoljaca, koje bi saveznici na svojim lađama prenijeli u Evropu. I ovo zadnje vrlo je važno, kad bi se dalo provesti, pa i kada ne bi mnogo tisuća došlo ovamo, jer bi se time naša težnja za oslobođenjem jako afirmirala pred Evropom. Iako je teško ovo izvesti, treba energično pokušati.

Masaryk je ovdje i do malo dana vraća se kući. Što je došao ne zna se. Lujo je govorio s njime pa mu je rekao, da rado sluša, ali da on ne može ništa da govori. Samo je rekao da se Česi boje, ako Rusi prodru u Moravsku, da će ih sve poklati, osobito u gradovima, i najprije inteligenciju, da je Vilim htio još u početku okupirati Prag i glavne češke gradove njemačkim trupama, jer se bojao Čeha, ali da je to osujetio namjestnik Thun.⁹⁾ I Meštrović je govorio s njime, te mu je rekao samo to, da bi dobro bilo da češke zemlje, alpinske njemačke i slovenske sa Primorjem ostanu skupa! Rekao mi je da želi nas sve viditi. Pošto sam saznao da ima poći u Giersa, pošao sam prije ovoga pak u Masaryka.

Giersa sam našao, a Masaryka nisam, te sam mu ostavio posjetnicu, Giers mi je rekao, da nezna zašto je došao, a glede budućnosti Češke, da mu je rekao, da Česi treba da dobiju teritorijalni kontakt sa Slovencima i morem. Razgovarajući sa Giersom o ovom pitanju, rekao sam mu da Slovenija mora da bude u Jugoslaviji, jer ako bude ona rastavljena od nas, da se jugoslavensko pitanje ne će moći sretno riješiti, a tako isto da se neće moći riješiti macedonsko pitanje, te da se odnošaji na Balkanu ne će moći srediti ni kristalizirati. Što se tiče odnošaja Češke sa Adrijom, da će se morati neke njemačke zemlje, koje dijele Češku od Slovenaca dodijeliti dijelom Češkoj, a dijelom Jugoslaviji, dočim zapadni dio tih zemalja da se doznači Bavarskoj i Švajcarskoj itd. Misao je paradoksalna, ali kada se pomisli, da svi Česi sa Slovencima bili bi dosta jaki da svladaju Nijemce i ako bi bili u velikom broju, da u Beču ima više stotina hiljada Čeha da i Česi i Slovenci (inteligencija) poznaju dobro njemački jezik i posjeduju mentalitet mnogo sličan njemačkom, da bi takova Češka i Jugoslavija bile dvije velike države, koje bi se međusobom podupirale, da su njemačke alpine zemlje teren što su ga Nijemci Slovencima osvojili, možete doći do zaključka da ta misao nije sasvim nemoguća i da bi se time Velika njemačka ideja i odbacila od Jadranskog mora, što je najvažnije. Mađarska pak neka se dade nacionalna država, koja bi bila ograničena na nacionalni njihov teritorij. Ako daljnji događaji budu povoljniji, moglo bi se ovo pitanje duboko proučiti i sračunati što bi bilo da se učini, a da bude izvedivo. Ako se htjede spašavati alpine zemlje za nijemstvo, bojim se da će biti vrlo teško dovesti do skupnog rješenja češko i jugoslavensko pitanje.

Hinković je još u Ženevi. Stojanović¹⁰⁾ mi je pisao, da bi se želio s njime viditi. On mi je odgovorio, da će doći ovamo, ali zatim mi je opet pisao, da je odlučio poći u Pariz, jer da je bolje da ide ovamo. Pisat će se Vesniću, da on i Grga Jakšić¹¹⁾ i još neki drugi Srbi koji su u Parizu, govore s njime.

6/I. Danas sam se sastao s Masarykom i dosta na dugo razgovarao. On je jako zabrinut radi uspjeha rata i radi budućnosti. Njemačka je jedina bila pripravna za rat i to kolosalno. Nju se neće moći svladati nego samo dugim ratom, preko 1915. g. To je jedina nada za Englesku i Rusiju, kojima je vrijeme najveći prijatelj i mogu voditi dugi rat. Ali Francuska teško će moći da izdrži. Mi ćemo neslobodni Slaveni postignuti oslobođenje, jedino ako Rusija potpuno pobijedi Njemačku i dođe u Berlin. Inače nema nade. Česi su ratom bili iznenađeni, nepripravni su, nisu sastavljali jedan narodni program. Rusija malo poznaje naše pitanje i to površno. On je došao ovamo da se sastane sa Rusima, da ih koliko može obavijesti. Njihov bi program bio onaj: historičke češke zemlje (Češka, Moravska i Šleska), zatim sav teritorij na kojem su Slovaci. To bi bio historijsko-etnografski program. Ali Češka i Jugoslavija moraju biti svakako teritorijalno spojene i to apsolutno radi trgovačko-prometnih razloga i onih mjera sigurnosti i ne prostim koridorom, nego dosta prostranim teritorijem (Meštrović ga nije dobro razumio). Taj sporni teritorij bio bi u današnjoj zapadnoj Ugarskoj i baš od prilike između ovih granica od sjevera: Dunav od Požuna (nešto zapadnije) do Grau — od istoka crta, koja nekako okomito ide na Dravu u Slavoniju, a od zapada današnja granica Ugarske nešto prenešena zapadnije. Beč i Budimpeštu apsolutno isključuje iz jedne ozbiljne realne kombinacije. Ovaj teritorij imao bi se podijeliti između Češke i Jugoslavije i to tako da grad Rab ostane Češkoj, tako da bi Jugoslaviji pripao veći dio toga teritorija sa skoro milijun neslavena, većinom Mađara, jer je na onom položaju pučanstvo gusto. Ideja ovoga teritorijalnog kontinenta i meni se čini neophodno

nužna, kako sam istakao gori na prvoj strani ovoga listića, samo što sam ja mislio da bi se za to uzele u obzir alpinske njemačke zemlje, dočim je masar[ylk] mnijenja da se uzme u obzir zapadna Ugarska. Valjda on ima pravo tim više što sigurno poznaje bolje od mene lokalne prilike onih krajeva i njihove odnošaje. Ali kod podjele toga spornoga teritorija moramo biti vrlo oprezni i realni, je taj teritorij, iako je plodna ravnica, obitavan je Mađarima i Nijemcima, koji bi bili za nas teški balast. Stoga, kad bi od Ugarske dobili ono zemljište, koje se nalazi među Drave i crte, koja bi od prilike išla od Mohača do sv. Gotharda, bilo bi najviše čim bi se Jugoslavija mogla opteretiti, a ostalo neka pripadne Češkoj, koja bi lakše mogla da taj predjel administrira i brani, pošto Česi znadu njemački, a Slovaci mađarski.

Što se tiče Jugoslavije, ja sam u glavnim potezima ocrtao našu osnovu. On ju odobrava, ali se je donekle začudio, jer da ti puštaš Rijeku Mađarima, kako mu je priopćio Watson, kad je bio u Rotterdamu. Ja sam mu odgovorio, da to ne može da bude nego nesporazumljenje, jer da si ti s nami ostalima složan u tome, da Rijeka s teritorijem mora pripasti Hrvatskoj, a što se tiče trgovačkih odnošaja s Mađarskom, da će se stvar riješiti ugovorom, koji će usvojiti sve potrebe mađarske trgovine u najširem opsegu, tim više, što je to i u interesu Rijeke same kao luke. Glede Italije kaže, da se ne zna što će, ali da je vjerojatnije, da ne će stupiti u rat, iako će izvesti svoju mobilizaciju do toga, da bude imati pod zastavom spremnih jedan milijon vojnika. Glede naših zemalja misli, da će Italija samim diplomatskim putem dobiti Trst i Istru osim Valone sa još komad Albanije, što je već sada njezino. Stupi li pak u rat, misli da će dobiti i znatan dio Dalmacije. Ja sam mu rekao, da što se nas tiče, ne ćemo nikad pristati da Italija dobije, ne samo Dalmaciju, nego ni Trst ni Istru, jer je to naše, a najviše da bi joj mi mogli koncedirati Soču kao granicu, čime bi žrtvovali oko 200.000 Slovenaca (koji su sada u Italiji i u Austriji), za kompenzaciju Talijana što bi pripali Jugoslaviji. Istra sa Trstom na zapadu i Rijekom na istoku **ključ** je našega pitanja na moru, pa mi ne možemo pristati pod nikakav uvjet, da taj ključ pripadne Italiji. Ona može uzeti svu Albaniju, ali Istru ne može. Proglašenje Trsta slobodnom lukom pod Italijom ne znači nikakav izlaz, nego pogoršanje našega položaja ukoliko bi tamo Trst postao privilegiranim konkurentom svim našim lukama na Jadranu, posebice Rijeci, pak Splitu, a i Gružu. Mi bi mogli pristati da Trst bude slobodna luka jedino pod uvjetom, da cijelo Primorje od Tržiča do Bara bude jugoslavensko. Na to je on došao na kombinaciju bi li se moglo tako riješiti pitanje, da Trst bude država pod zaštitom Evrope i slobodna luka, a Istra da se podijeli tako, da Italija dobije zapadni dio, a Jugoslavija istočni sa Kvarnerskim otocima. Ja sam i tu kombinaciju najodlučnije odbio, što bi bilo nepravedno tako cijepati politički jednu zemlju, koja je slavenska, što u njoj ima jedna jezična manjina talijanska, što bi se stvorila jedna trajna razmirica između nas i Italije i opterećivala naš ratni budžet znatnom godišnjom svotom, koja bi bila oduzeta fondu za kulturu i ekonomsko unapređenje cijele naše države. Nego on stoji na tom, da će Italija biti uvijek sa svojom oružanom silom veliki faktor pri rješavanju jadranskog problema i ako ostane neutralna do kraja, a još više ako istupi proti Austrije i okupira Trst i Istru. Prama milijun i pol talijanske vojske i mornarice što će Jugoslaveni da učine? Mi ćemo se protiviti, makar i glavom o zid, odgovorio sam mu, a imam razloga vjerovati, da će i Srbija biti u tomu s nami složna. Osim toga pretresalo se je i pitanje gospodarsko. Masaryk kaže, da je ovo najteže za nje i za nas i da ovomu pitanju moramo posvetiti najdublje

proučavanje i pažnju, jer da je za nas i za Čehe pitanje etnografsko i pitanje razgraničenja lako prema pitanju ekonomskom. Nakon rata, kaže, Austrija sa Ugarskom imat će najmanje javnog duga trideset milijarda. Ovaj dug mora da se plati. Česi računaju da će njihova država morati da uzme na se najmanje sedam milijarda a valjda i do deset. To je ogroman teret (Italija ima sada 16 milijarda, a Austro-Ugarska imala je prije rata 19). Jugoslavija morat će također da uzme na se jedan znatan dio duga, osim duga što ga već imadu Srbija i Crna Gora, koje ne će dobiti nikakve ratne otštete. More za Jugoslaviju predstavlja također jedan veliki teret, koji će biti teži što više mora dobije, i to teret za razvitak luka i trgovačke mornarice, za razvitak ratne mornarice, koju treba tek osnovati. Zatim dolaze željeznice, koje će se morati odmah graditi, barem što je najnužnije da se uzmogne raditi oko organizacije zemlje u administrativnom, kulturnom, vojnom i trgovačkom pogledu. Docet Albanija! Da se Jugoslavija organizira treba pedeset, valjda i sto godina. Napokon treba organizirati vojsku sposobnu da brani ogroman teritorij, a osobito da brani teritorij, koji će se spojiti sa Češkom. Obrana ovoga teritorija zahtijevat će znatnih žrtava, koje će biti znatno povećane ako se ne riješi pitanje Macedonije i ako Albanija do Drača pripadne Srbiji i Crnoj Gori. Uza sve to dolazi pitanje Crne Gore i dinastije kao znatan balast. Jugoslavenske su zemlje sa velikim dijelom neuređene. U Dalmaciji koja je najkulturnija 10 km od mora je Afrika, ope-tovao je dva puta. Naši neprijatelji bit će jaki u svakom pogledu i u neposrednom susjedstvu: Nijemci, Mađari i Rumunji, a valjda i Bugari. Nijemstvo je silno. Nakon poraza regenerirat će se, koristeći se gorkim iskustvom stečenim u ratu, iz koga će, iako bude do kraja potučeno, izaći časno i ponosno, a osim toga uvrijeđeno. Nijemci, Mađari, Rumunji i Grci su jednako jaki u mržnji proti Slavenima, a da se i ne govori o Italiji, a eventualno i Bugarima. To će nam stvoriti najteže prilike. Za sve to treba i Češkoj i Jugoslaviji grdnih novaca. Tko će nam ih posuditi? Rusija, Francuska i Engleska bit će sve istrošene i ne će moći da posuđuju. Jedina Belgija može na nje računati kao i na odštetu. Pitanje novca najteže je pitanje, kaže Masaryk. Mora se biti skroz realni, računati pozitivno, a odbaciti sve što spada u fantaziju, koje se treba čuvati.

Glede granica u Ugarskoj kaže, da radikalni program Srbije predviđa granicu, koja bi išla crtom, koja ide od Oršave sjeverno na Lugoš do rijeke Maroš, pak istom rijekom do Segedina, odavle na zapad preko Doljne mimo južnog ugla Balatonskog jezera do sv. Gotharda na rijeci Rabi, ali misli da će se ta crta morati reducirati. Ja sam toga mišljenja, ali time da ne bude koncesija s naše strane na Jadr[anskom] moru.

Važno je ovo. Lorković je bio u Pragu, pak su išli u Beč. Lorkovičeva je osnova tri države federativno spojene: 1) Srbija proširena u Bosni i Dalmaciji do crte od Neretve na Brod, 2) Hrvatska od ove crte do granice Hrvatske sa istočnom Istrom, 3) Ostalo Slovenija ili eventualno Hrvatska i Slovenija kao gore jedna država i to sa **engleskom dinastijom**. Ja sam se toj osnovi izjavio odlučno protivno, jer samo jedinstvena Jugoslavija može da konačno riješi jugoslavensko pitanje sa dinastijom Karađorđevića, tim više što je ova i dinastija rehabilitirana u Engleskoj brzozavnom čestitkom, koju je kralj Đuro poslao kralju Petru iza velike pobjede. (Ne prijestolonasljedniku Aleksandru komu su čestitali car Nikola i Poincaré). Nutarnje uređenje uvažit će postojeće domaće prilike pomoću autonomija. Više država stvorilo bi nove razmirice kod Jugoslavena i povećalo bi postojeće. Osim toga nastalo bi jedno strašno novo pitanje: **dinastija** i cijeli bi razvitak i državni život bio podređen dinastičkim inte-

resima. Pitanje dinastije kod Jugoslavena ima najnesređeniju povijest, ne ćemo više toga. On se s ovim nazorima slaže, te je dodao da će nam u pitanju dinastije Petrovića zadati **velike brige**.

Ovo shvaćanje Lorkovićevo mora da nije samo njegovo nego i drugih država. Oni se boje za Hrvatsku, a ne za Hrvatsku, nego za Hrvatsku kao da nisu ništa naučili iz najnovije naše povijesti. Bojim se, da to njihovo usko shvaćanje ne bude tako tijesnogrudno, da bi mogli biti pripravnici i na reviziju nagodbe. Masaryk je vrlo pametno opazio, da moramo biti složni u programu, da moramo imati samo jednu državu, jer inače, ako se budemo razilazili, da možemo doživjeti grdnih razočaranja, a uvijek se povraća da posvetimo najveću pažnju ekonomskom pitanju, jer kada dođe čas, to će biti i za nje i za nas najslabija točka, u koju će upirati Italija i svi oni, koji budu protivni našim državopravnim idealima. Uopće on je mnijenja, da se naša pitanja ne će sretno riješiti nego uz jedan jedini uvjet, da ruska vojska potuče, i to ona sama, Njemačku i dođe u Berlin. Inače, on predviđa zlo za Čehe i Jugoslavena, jer će u ovom slučaju vladati na budućem kongresu takovi kriteriji i takovi faktori, koji ne će biti za nas povoljni.

On misli, da treba raditi u Londonu, a osobito u Petrogradu, gdje nisu kako treba upućeni ni uvjereni kako treba o našim pitanjima. Stoga njega mnogo zanima tvoje putovanje u Petrograd, pa bi želio da se sa tobom vidi, jer bi htio da te za Petrograd informira o češkim zahtjevima, ali vidi da ne će biti moguće da se s tobom sastane, jer misli da ćeš prije poći u Petrograd, ako nisi već oputovao. On ostaje ovdje do nedjelje (10. I.) pak putuje u Ženevu, gdje će ostati do 25. ili 26. tm. a zatim se vraća u Prag. Njihovih ljudi da ima vrlo malo u inozemstvu, jer ih je rat iznenadio. Poslije Praga on misli opet izaći i poći u London za nekoliko dana. U Ženevi misli da će se sastati sa dr. Krajačem¹²⁾ iz Hrvatskog Primorja i misli da će doći koji od Slovenaca u Zagreb glede kojih kaže da njihov maksimalni program obuhvaća Štajersku, povrh Graza, tako da bi Graz pripao Sloveniji. Masaryk je bio vrlo ozbiljan i zabrinut, a stoga prilično rezerviran, ali ipak sa mnom je bio dosta raskopčan preko očekivanja. On je došao da se informira i da radi za češku stvar, ali držim kao moguće da ima kakav aust[rijski] oficijelni nalog, barem u smislu informiranja, jer inače ne pojmim zašto nije potražio Mihajlovića i kako čovjek njegove političke važnosti može da dobije redoviti dopust da ide u Rotterdam, pak se svraća u Prag, pa opet dopust za Italiju i Švajcarsku, pa se opet vraća kući s namjerom da opet izađe i pođe u London.

1) dr. Ljubo Leontić, član jugoslavenske nacionalističke Ujedinjenje omladine

2) Misli na Božu Banca, dubrovačkog brodivlasnika

3) Lujo Vojnović, historičar i publicista iz Dubrovnika, biv. lični sekretar crnogorskog kralja Nikole I.,

4) dr. Miće Mičić, advokat u Dubrovniku, kasnije član »Jugoslavenskog odbora«

5) profesor jugoslavenske književnosti na bogradskom Univerzitetu

6) nije jasno na koga misli, možda na Dušana Vasiljevića

7) dr. Ante Biankini, liječnik u Čikagu, pokretač tjednika hrvatskih iseljenika »Hrvatska zastava«

8) Nije jasno na koga misli.

9) grof Franz Thun, c. kr. namjesnik u Pragu

10) dr. Nikola Stojanović, srpski poslanik u bosanskom saboru, pripadnik antiustrijske grupe oko lista »Narod«

11) profesor historije na beogradskom Univerzitetu

12) dr. Ivan Krajač, hrvatski ekonomista

London, 7. I. 1915.

Franjo Supilo britanskom ministru vanjskih poslova Sir Edwardu Greyu — pro-memorija o jugoslavenskom pitanju i jugoslavensko-talijanskim odnosima

Koncept promemorije¹⁾

Gli Jugoslavi — sud della monarchia Austro-Ungarica, più Serbia e Montenegro — occupano in massa compatta una superficie di circa 260.000 chilometri quadrati contando circa 12,700.000 abitanti di popolazione slava. Questa popolazione è formata da:

circa 7,200.000 Serbi²⁾
„ 3,400.000 Croati
„ 1,400.000 Sloveni
„ 700.000 musulmani jugoslavi (in Bosnia-Herzegovina) i quali ancora tengono una coscienza più religiosa che nazionale.

Questi Serbi, Croati e Sloveni sono tre nomi di una sola nazione etnografica, che parlano la stessa lingua e che erano divisi un pò dalla diversa storia, tradizioni ed anche dalla religione. Infatti i Serbi sono di religione ortodossa, mentre che i Croati e gli Sloveni sono cattolici con una piccola frazione protestante, cosicché fra questi 12,700.000 Jugoslavi ne abbiamo 7,200.000³⁾ milioni di ortodossi 5 milioni di cattolici e 700.000 musulmani.

Un solo sguardo sulla carta geografica persuade che questi Jugoslavi formano il primo e naturale ostacolo alla grande concezione politica del germanico »Drang nach Osten« il quale da Amburgo, Berlino, Vienna e Budapest attraverso i Balcani e l'Asia Minore, tende verso Bagdad e Oceano Indiano. Gli è per questo che per tanti anni e decenni gli Jugoslavi hanno provato in cento diverse maniere tutto quello che questa politica senza scrupoli ha saputo applicare contro di essi, per dividerli, stordirli, avvelenarli, per aprirsi la sua strada in mezzo a loro e sopra di loro — annientandoli.

Esposti così a questa terribile marrea germanica, sorretta costantemente e in tutto dalla razza magiara, gli Jugoslavi in tutta la seconda metà del secolo scorso e nel principio di questo lottavano come meglio potevano contro questa invasione tedesca, non disposti nè a servirla nè a sparire. Questa nostra dura necessità e questa nostra posizione dovrebbe formare un elemento di comune utilità con tutti i popoli, con tutti gli stati che ebbero, hanno e avranno da combattere contro le prepotenti ed ingiuste aspirazioni tedesche. Gli è per questo nel interesse nostro, ma anche loro, di far sì che questa nostra naturale barriera jugoslava si consolidi e fortifichi in maniera da poter efficacemente resistere all'irruenza germanica, la quale, anche vinta, ricomincerà domani la sua opera con duplice abnegazione, valore e metodica diligenza.

Si tratterebbe dunque di aiutarci a fondere sulle solide basi la nostra unione e libertà nazionale, formando di questi 12,700.000 Jugoslavi uno stato organizzato, bene affiatato ed indipendente.

Per noi Jugoslavi questo è una questione d'onore, di coscienza nazionale, questione di vita. Per altri stati e nazioni che hanno bisogno di lottare contro le pretese teutoniche è una questione di interesse morale, politico ed economico.

Su questo punto non occorrerebbe insistere. Ma rivolgendomi con queste righe a Vostra Eccellenza quale rappresentante della politica estera della Grande Bretagna, vorrei richiamare la Sua attenzione su alcuni problemi di dettaglio, che possono molto o agevolare o ostacolare questa combinazione a

seconda del come si imposterà la direttiva per questo futuro lavoro sui Balcani, alquanto complesso e delicato.

* * *

Primo fra questi problemi sono le relazioni fra gli Jugoslavi e l'Italia.

L'Italia in questo riguardo, ne ha delle aspirazioni giuste e in parte ingiuste. Le giuste sono quelle dove si coprono coi reali sentimenti nazionali della maggioranza della popolazione. Quelle altre, non giuste, devono dirsi tali quando oltrepassano i confini di questa maggioranza, cercando fra gli Jugoslavi, fra i quali la lingua italiana da antichi tempi era ed è in uso come lingua di coltura, dei pretesi diritti nazionali. L'Italia non perderebbe nulla del suo se restringesse verso queste parti il suo programma nazionale al possesso reale etnico e della sua razza. Al contrario: guadagnerebbe, essendo noi Jugoslavi specialmente sulla costa Adriatica molto inclinati verso lo spirito italiano e propensi di aprire tutte le nostre porte alla lingua italiana, ma come ad elemento di coltura ed alla civiltà italiana, ma come al nostro alleato naturale contro la perniciosa influenza della cosiddetta coltura tedesca.

D'altro canto la necessità delle cose e delle nostre posizioni geografiche dovrebbe indurre l'Italia a cercare con Jugoslavi d'altra parte dell'Adriatico non solo una più o meno platonica amicizia, ma addirittura una formale alleanza da quale non lievemente rinforzerebbe la nostra comune difesa contro l'offensiva germanica. Questa nostra necessità comune in Italia pochi la vedono e disgraziatamente ancora quasi nessuno la sente. Ci considerano generalmente come »barbari«, non degni di trattar con loro, sebbene anche noi abbiamo dimostrato, e liberi uniti dimostreremo meglio, che il nostro popolo nei suoi figli migliori è capace di assumere ogni nobile mansione che la civiltà ed il progresso esigono. Purtroppo ci sono dei pregiudizii ed avversioni contro le quali la parte in questione difficilmente può lottare.

L'unico fattore che in questa scabrosa questione potrebbe intervenire coll'indiscussa autorità e buon successo è l'Inghilterra. L'azione a spingere gli Jugoslavi ed Italiani sulla buona via di una intesa a larga base meriterebbe, anche dal punto di vista esclusivo inglese, un' pò di attenzione.

* * *

Il secondo di questi problemi sarebbe la unione per meglio dire la fusione dei diversi elementi jugoslavi.

Come già accennai, da troppo tempo e con forze di molto superiori alle nostre i nostri avversarii operavano contro di noi col sistema divide et impera, seminando fra il nostro popolo contrasti, odio, dissoluzione. Non ne hanno ottenuto molto; anzi, all'opposto, la reazione contro questa politica, specialmente fra le nostre generazioni giovani, fù grande e benefica. Ve ne sono però sempre delle forti e cattive volontà che guatano e che sognano grandi intrighi sulla diversità di tradizioni tra noi e diversità di religione.

Queste diversità potranno essere anche un bene per noi se verranno regolate con criterii superiori. Essendo gli Jugoslavi quasi per metà di coltura occidentale e per metà orientale potranno formare qualche cosa di nuovo su questa porta europea fra l'Occidente e l'Oriente fra Cattolicismo e Ortodossia greco-orientale. Ciò sarebbe di grande utilità. Ed è appunto in questo sottile lavoro della fusione degli spiriti e colture, che l'Inghilterra potrebbe darci il suo aiuto morale e politico, agendo da spronatore o moderatore a seconda dei

bisogni. E da desiderare una simile azione inglese sul nostro popolo che potrebbe eliminare tanto male e promuovere tanto bene avendo il benvenuto e riconoscenza nella grandissima parte della nostra intellettualità. Questo è una questione di massima, di vitale importanza per l'avvenire della nostra nazione e vorrei proprio trovare le più adatte parole, per fermarvi l'attenzione di Vostra Eccellenza.

La completa fusione degli spiriti nazionali sarebbe di molto ostacolata se si sacrificassero — condannandole alla snazionalizzazione definitiva — delle terre e paesi, nei quali la popolazione senza ogni dubbio è in maggioranza slava. Questo atto verrebbe subito sfruttato da nostri nemici i quali così aggraverebbero la posizione della Serbia di fronte ai cattolici Croati e Sloveni e viceversa. L'Austria-Ungheria è vero, ci tiene nella schiavitù, ma-composta, come è, da tante lingue e nazioni-finora non ha potuto sopprimere la nostra individualità nazionale. Erimo schiavi, ma vivi. Un pezzo della nostra nazione, tagliato via e consegnato ad un stato completamente nazionale, sarebbe un pezzo morto. Questo pezzo morente servirebbe ai nostri grandi nemici come argomento, e con discreto successo, per impedire la nostra completa unità morale.

In una parola: per ottenere quella perfetta unione e fusione, ad onta di tutte le manovre tedesche, occorre che tanto dalla Serbia quanto dalle grandi Potenze alleate sia fatto tutto il possibile per impregnare alla mentalità anche dei più bassi ed incolti stratti della popolazione rurale essere questo non una guerra di conquista, ma della loro redenzione e liberazione.

Si dovrebbe dunque fare tutto l'opposto di quello che recentemente ha fatto la flotta franco-inglese, che opera nell'Adriatico. Aveva occupato l'isola di Lissa. Si dice che il podestà di quella piccola borgata, certo Topić, membro della direzione di una società di navigazione sovvenzionata dal governo austriaco e per questo alle sue dipendenze — abbia fatto, o fatto dare da una collina dei segni alle torpediniere austro-ungariche nascoste dietro le isole vicine. Il Topić con alcuni suoi, fu arrestato, condotto a Tolone, donde poi fu rilasciato e tornò a casa. Ma la popolazione di Lissa — composta quasi esclusivamente da contadini e poveri pescatori — fu condannata dal comando della flotta franco-inglese ad una multa di 25.000 corone austriache. E siccome non poteva raccogliere questo danaro, esso venne tolto per forza dalla cassa rurale del luogo. Queste casse rurali sono da noi una istituzione patriottica e per attirarvi il popolino e fargli comprendere l'utilità della organizzazione e di risparmio i nostri uomini politici hanno tanto scritto, parlato e lavorato. Ora vennero dopo tante sofferenze i liberatori, le flotte unite, dalla ricca Francia e ricchissima Inghilterra, ed il loro primo contatto col nostro popolo (invece di domandargli se ha fame se ha bisogno di aiuti) fu questo: gli presero il risparmio, iniziato con tanta fatica dai suoi patriotti.

Il sottoscritto, quando succedette la cosa, era a Bordeaux e subito fece il possibile per ottenere il riparo di questo errore. Difatti, dietro ordini venuti alla flotta il denaro fu restituito. Ma quanto seppe sfruttare l'Austria-Ungheria questo particolare fra tutte le sue popolazioni slave e specialmente fra gli Jugoslavi dell'Adriatico!

* * *

Il terzo problema sarebbe di prendere in giusta considerazione le **proposte di cosiddetta autonomia nazionale** che l'Austria-Ungheria prometterà (e

gia lo promette come dimostrano le recenti conferenze del conte Berchtold, conte Tisza e conte Stürgkh con uomini politici slavi chiusi nella monarchia e delle quali il sottoscritto ha prove inconfutabili) agli Slavi della monarchia, d'accordo col Governo di Berlino, come pure **le sue proposte di pace** che qua e la già si fanno sentire e in avanti si sentiranno ancora di più.

Tanto la prima quanto la seconda mossa non tendono ad altro che di assicurare anche in avanti i 35 milioni Slavi (tra i quali 28 milioni cattolici e 7 milioni ortodossi) al definitivo dominio austro-magiario-tedesco.

La nazione germanica, anche vinta, non sarà uccisa, ne distrutta e nessun uomo civile non lo vuole nè desidera.

Ma la nazione germanica, pure vinta pesera sempre come un terribile incubo sull'Europa e non sarà guarita dalle sue pretese, se non la si riduce nei suoi giusti termini e confini, strappando dalla sua schiavitù questi 35 milioni di Slavi i quali, per forza e contro la loro volontà, danno tanta forza allo sfrenato militarismo ed imperialismo tedesco, diventato quasi un fenomeno di patologia collettiva.

I pagliativi per lo Slavismo sotto il giogo tedesco, suggeriti dall'Austria-Ungheria, d'accordo colla Germania, non possono guarire il male, ma prolungarlo per renderlo definitivamente inguaribile. La diligente e paziente tenacia tedesca presto si rifarebbe dagli scacchi subiti ora ed è certissimo che in avvenire approfitterebbe della grande sua imprevidenza diplomatica odierna, dove si lasciò così stupidamente isolare da tutto il mondo civile ed anche da quelli sui quali avrebbe potuto contare.

Gli è per tutto questo che la completa liberazione degli Slavi in Austria-Ungheria e Germania diventa una necessità per la pace dell'Europa civile e non militarista, e soprattutto poi la liberazione e l'unione degli Jugoslavi e loro intesa coll'Italia la definitiva chiusura della porta d'Oriente al grande sogno di conquista mondiale dell'Imperialismo tedesco.

In questo sta un grande e reciproco interesse, nostro e dell'Inghilterra, la quale, assumendo l'impresa della redenzione del nostro popolo, per il bene⁴⁾ di ambedue le parti.

Se Vostra Eccellenza si degnerà di prendere in rilievo queste poche righe, sono convinto di aver fatto qualche cosa di utile per la mia patria.⁵⁾ E non cerco altro.

1) Tekst na talijanskom, koji se ovdje objavljuje, nosi datum 11. I. 1915., dan kada je Supilo bio primljen od Greya, sa naslovom »A Sua Eccellenza Sir Edward Grey (tradotto in inglese dallo Steed). »Engleski tekst, koji je bio predan Greyu, nosi međutim datum 7. I. 1915. O okolnostima pod kojima je napisao tu pro-memoriju vidjeti Supilovo pismo Vasiljeviću od 3. I. 1915.

2) Tintom napisano 700.000.000, ali olovkom ispravljeno 7.200.000 kako stoji i u engleskom tekstu, koji je predan Greyu.

3) Isto

4) »per il bene« umetnuto olovkom mjesto »un buon affare«, kako je na kraju rečenice tintom napisano. U engleskom stoji »would assure our and her own weal«.

5) Tu je dodano nejasno olovkom »i za interes zapad. (nejasno) jugosl.« U engleskom tekstu nema cijelog tog posljednjeg stava.

Salerno, 28. I. 1915.

Frano Supilo Antunu Trumbiću objašnjava zašto se zaustavio u Salerno i izvoještava o Luju Vojnoviću i svojim planovima u Nišu

Pismo

Sigurno ćeš se začuditi kad vidiš odakle ti pišem. Stvar se ima ovako: U utorak u jutro izlazeći od Rizova,¹⁾ s kojim sam se lijepo oprostio, vidio sam pred njegovim vratima nekog čovjeka od 35-40 god. visoka, plavih brkova, koji me je pogledao pogledom poznavao. Toga istog čovjeka sam $\frac{1}{4}$ sata kasnije vidio pred srpskom legacijom. Toga čovjeka sam, kad sam izašao iz hotela moga da idem na staciju, vidio pred hotelom, leđima okrenutim. I onda sam ga vidio kako je povirio u restauraciju stacije, gdje sam poslije došao objedovati. Očito je s automobilom došao tamo prije mene. Sve ovo mi je učinilo da promijenim plan, pak sam predbježno uzeo kartu samo do Napulja. Nisam se u vlaku nigdje pokazivao, imao sam pol kupeja. Ali sam vrebao na stanicu Caserta, jer tu trebaju promijeniti vlak oni koji idu u Brindisi i preći na »diretto« Napoli—Foggia—Brindisi. I vidio sam kako je na peron izašao iz mog vlaka taj isti čovjek, bez prtljage, bez išta. Moj je vlak odmah otišao, a on je, obaziruć se okolo, kako sam ispod školje zastora mogao vidjeti, na peronu ostao. Je li slučaj? Je li išao za mnom? Ne znam ništa, ali obzirom na onu tvoju vijest, da su na a. u. poslanstvu nekoga (ne znam mu ime, ali pazite, jer ne vjerujem da je lukaviji od njih!) pitali kad ću u Petrograd, držao sam da neće biti suvišno, **ako umetem trag**. I evo ti me tako u Salerno.

Ako ovo nije bio slučaj i ako je onaj zbilja išao u Brindisi, onda će držati na oku odlazak parobroda, tko zna za kakovu namjeru. Radi svega ovoga, moj će se odlazak nešto malo odgoditi, a tako i dolazak u Solun i Niš. Imam druge kombinacije. Ob ovom nemoj **nikome** ništa govoriti, prvo da se ne diže uzrujanost, a drugo opet — ako nije sve ono slučaj bio — da se ne obazna, pak da me po svojim agentima ne budu potraživali. Moja ingombrantna osoba je za opisati i prepoznati baš kao stvorena. Samo i jedinom Mihajloviću reci, ako bi malo okasnio onamo, neka zna što je razlog. Uostalom, more je sada na ovoj i onoj obali Italije upravo **strahovito**. Danas je ovdje oluja i valovi su kakvih ni na oceanu nisam vidio, pak i onako teško da bi se sad bio odlučio preći i bez onog slučaja. A za 5-6 dana ga nije. Bolje sigurnije.

A sada na stvar — Prvo o Luju:²⁾

Kako sam ti ono rekao, bio sam ono veće prije nego sam se s tobom oprostio u njega i on mi je onako rekao i obećao kako znaš. Suviše mi je rekao, da će mi poslati u hotel dva pisma, o kojima sam ti također govorio. Ta sam pisma našao u jednoj kuverti na mene adresiranoj, koju sam **tekar ovdje** otvorio. U njoj je, osim dvajuh pisama, bilo i jedno opširno pismo na mene, u kome mi govori da je nakon našeg razgovora dobro razmišljao još jedanput, te da ne može nipošto da koncedira, da je ono bila ikakva pogreška, dapače da je bila jedna **savim dobra diplomatska taktika** (sic!) ali da će svejedno u budućem članku nešto učiniti, što će nezadovoljnike (ti nisi kako znaš, spomenut) umiriti i t. d. i t. d.

Po ovome izgleda, da je ono njegovo, recimo tako, uvjerenje, koje nas docira diplomatskim iskustvom i vještinom, da se Trst, Istra i t. d. mogu i od nas već unaprijed velikodušno operirati. Ovo je, sa strane jednoga **našega** čovjeka ili lakoumlje ili još gore. Tu je potrebno nešto energična učiniti. **Prije svega**

govori o tom sa prof. Pavlom Popovićem, a onda bi trebalo s Vaše strane da dođe do ultimatumu. Popović mi je naime rekao, da on neće s njime ništa zajedničkoga i da neće da on bude u nikakvom našem radu! On sam (Lujo) osjeća neku nejasnu situaciju svoju pram Nišu, pak evo što pri tome radi i govori; a što bi bilo da je čvrst na sedlu! Za sve ovo potrebno je da ti sad taktično dokrajčiš moja upozorenja, koja su se pri dobrim obećanjima i uvajenijima kod njega bila na pol puta zaoštrila.

Ja sam dosta uvjeren da ću u Petrogradu učiniti sve što se i nemogućem približa i s te strane uspjeti. Istim pravom, kojim Zapad Italiji stavlja za ovu današnju pomoć u izgled Trst i eventualno zapadnu Istru, mogla bi joj Rusija ponuditi Nizzu i eventualno Savoju ili jedan dio Tunisa. I u Niš idem s takvom snagom uvjerenja za dobrotu naše stvari, da se nadam i najzaguljenijeg [nečitka riječ] i najhladnijeg zagrijati. Čemu da nam duhovite i učene frivolnosti u našim redovima stvaraju poteškoća? Ovo je ozbiljan čas za naš narod, gdje čovjek mirne duše, dapače veselo i sa zadovoljnom savješću stavlja u pogibelj i na kocku sve, sve, sve, i onda se nema imati obzira naprama eventualnim budućim konfortima Petra ili Pavla. Ovo, znaš, ne govorim tebi, da te uvjeravam, nego tako da se iskalim, ta mi smo jednoga mišljenja. Govori sa Popovićem. Možeš mu i pokazati list. Meni se dopada onaj čovjek, ima solidna u njemu.

Prije mog odlaska bio je u mene B.³⁾ iz T.⁴⁾ Sigurno si mu ti dao adresu. Dirnuo me je riječima, onih naših jadnika koji strepe,, ali me je još više obvezao za posao. U Nišu ću već kod T. [rubeckog] napraviti za Petr.[ograd] jednu dobru »mossu« koja će me tamo preteći. Ovo u pogledu »Kustenlanda«. Ali ću najprvo govoriti sa Pašićem.

List ti šaljem preko Gazzarija radi imena, koje manje u oči upada, a sad ništa drugo nego tebi i tvoju gospođu srdačno pozdravljam.

- 1) bugarskog poslanika u Rimu
- 2) Luju Vojnoviću
- 3) Vjerojatno Ante Bogdanović, trgovac iz Trsta, koji je u to vrijeme održavao vezu između političkog društva »Edinost« i Trumbića
- 4) Vjerojatno Trsta

Rim, 29. I. i 4. II. 1915.

Ante Trumbić Franu Supilu o misiji talijanskog vicekonzula Gallija u Trstu i svojim razgovorima s njime, kao i o Herucu i Kreku.

Pismo

Priloženo pismo primio sam danas iz Petrograda od Heruca.¹⁾ Šaljem ti ga da vidiš i da upoznaš ovoga našega smušenjaka. Treba da ga uhvatiš i da ga kapacitiraš, da ne bi smetao u Petrogradu, gdje »zastupa« do sada Hrvatsku. To ćeš moći sa malo strpljenja, jer su zaprekom glavne misli njegovu pisma dobre: oslobođenje od Austrije, uska veza sa Srbijom i sa Rusijom.

Kako znadeš ovdje je Bogdanović, koga si ti već informirao. Jučer je pak došao dr. Josip Mandić, odvjetnik u Trstu, sinovac zastup[nika] Matka. Dolazi po trgovačkom poslu, a u isto doba poslan od Rybařa i dr., da informira i da pita direktivu. U Trst su došli prije dr. Scarpa,²⁾ pa Galli,³⁾ prvi od talijanskog minist[arskog] poljodjelstva a drugi, bivši generalni konzul

u Trstu, od prezidiuma Consulte, da se oficijozno razume i sporazume sa Slovencima ne samo Trsta nego i ostalim.

Oni rekoše: »Italija stupa i to u marču. Iredentizam nije joj ni temelj ni svrha, nego rad svoje sigurnosti Italija je danas izložena provali kroz Tirolo i Julske Alpe, to su njezina vrata i ta vrata ona mora uz ma koje žrtve da zatvori. Ona zna da te zemlje nisu njezine, da je broj Talijana u Primorju minimalan i da su Slovenci većina, radini i svijestni, ali da njezina egzistencija zahtjeva strateški posjed tih zemalja, biva: Trentino, Julske Alpe crtom koje se zapadno od Ljubljane spušta u Hrvat[sko] primorje obuhvaćajući i Rijeku i sve što stoji između ove crte i mora od talij[anske] granice do Rijeke (Što je Asquith nabacio, je li ovo ona ista ideja?) To je Italiji nužno, ali u slučaju sporazuma (dakle treba im privoljenje Slovenaca!) oni bi reducirali zahtjeve na istoku, da bi granica talijanska išla od Jul[ijskih] Alpa mimo Postojnu pak na jug od Lovrana, od prilike cijepajući sokoro-omito Istru i ostavljajući sve što ostaje istočno od te crte Srbiji! (Pamti i ovo). (Meni se čini da bi i Mađarska u ovom slučaju mogla ostati lako na moru, i tako bi se dobilo Veliku Srbiju uz zadovoljnu Ugarsku i Italiju). Bülow je u Rimu napravio fiasko. Njemačka i Austrija nisu glede Italije složne, hoće da se sa Italijom ide lijepo i slatko, Austrija misli da to ne valja i da valja s njome ozbiljno i odlučno (Austrija poznaje ove bolje). Bülow je stavio Italiji konkretnu ponudu za osiguranje neutralnosti. Korigiranje granice u Trentinu, tako da bi Italija dobila neki dio Trentina i priznanje talij. karaktera grada Trsta, tako da bi sve državne institucije nosile talij[anski] karakter i potpuno sveučilište talijansko. Italija je kazala, da za ovu ponudu ne može niti dati odgovora. Kažu nadalje talij[anski] emisari neka se Slovenci koji imaju doći pod Italiju snađu i pomire sa svojim udesom i prilagode. U slučaju sporazuma, da je Italija pripravna dati im najveće nacionalne povlastice, koje su kompatibilne sa državnim suverenstvom i garantirati ih međunarodnim putem. To ona može da učini kao velika nacionalna država, koja može podnijeti, jedan milijon pučanstva slovenske narodnosti i zadovoljavati ih u svemu. Stoga Italija od Austrije bitno se razlikuje. Italija hoće da se vojnički osigurava, a što je preko toga sve se može koncedirati Slovencima. Ova velikodušnost uvjetovana je na sporazum, biva na privolu u formi pasivnosti. Ovo je politika, koju vlada mora da izvađa po nalogu vojske. Da ne zaboravim od otoka, Italija mora imati barem Lošinj.« Ovoliko Talijani. Možeš misliti kako su se našli Slovenci, kad su ovo čuli, a već od prije pod uplivom malodušnosti, koja vlada u onamošnjem ambijentu, koji je (sva Slovenija, Hrvatska, Primorje) bez razlike jako iritiran proti Austro-Ugarskoj radi postupanja sa Južnim Slavenima od kada je rat počeo. Oni ipak nisu ništa privolili, nego su obazrivo odgovorili, jer nemaju od nikoga mandata, a ne mogu pristati da se narod odreče svoje budućnosti. Sada pitaju od nas svijeta, kako da se pred istaknutim eventualnostima drže. Nisam mogao da s nikim izmijenim mnijenja, ali sam shvatio da, ako se ovo realizira, Jugoslavija je zauvijek propala, pa pošto nema ništa gorega od propasti, izjavio sam se odlučno protivnim. Najprije sam Mandića informirao o cijelom našem radu, a osobito o tome, po kojem je naše pitanje, kako ga mi shvaćamo, ušlo u Europu time, što je istaknuto na najkompetentnijim mjestima Europe. To se shvaćanje isključuje sa pretenzijama Italije, kako su njima u Trstu predočene. Oni ne smiju podnipošto i nikako pristati na insidiozne ponude Galli-a, nego nesmiju niti ostati pasivni, jer će se ta pasivnost tumačiti

kao pristajanje, tim više što će Talijani Gorice, Friula i Primorja podignuti urnebes veselja, ako onamo uđe talij[anska] vojska, pa će se Europa uvjeriti (ionako već pristupačna sugestiji Italije u našim sporovima), da onaj **narod** hoće da dođe pod Italiju, a kasnije naši protesti neće naći uvažanja, jer će se smatrati impotentnim pokušajima agitatora. Slovenci moraju na vrijeme ustati **aktivno**, ne bojeći se žrtava, proti pokušaja Italije, tako da Europa dobije utisak, da narod slovenački neće Italije i da je spreman krv lijevati za to. To će pak nami biti velika snaga i potpora. Što imade da se radi? Najprije **skupštine** u Trstu i u svim slovenačkim zemljama, u kojima će se protestirati proti talij[anskoj] eventualnoj invaziji i u kojima će se izdati shodan proglas, koji će pozivati narod na **otpor**. Te skupštine morale bi se držati ne samo u slov[enskim] zemljama nego i u Hrvatskoj, barem u Primorju i u Dalmaciji, naglašavajuć **solidarnost** svih. Ta akcija ne smije da nosi firmu austrijsku ili ugarsku, nego da bude u ime **slavenskog** karaktera dotičnih krajeva. Nadalje treba organizirati **legije** dobrovoljačke, ali ne pod austrijskim, nego pod **slavenskim** imenom, koje će imati isti cilj kao i jadranska legija, koju smo odlučili osnovati. Ali sve ovo ne može se izvesti bez privoljenja Austrije, osobito osnivanje legija. Ovo je najteže. Mandić se boji da će ova akcija nositi biljeg crno-žuti, proti komu su zlo raspoloženi svi Južni Slaveni, pak se kod masa može poroditi sumnja da su vođe, koji bi imali biti pokretači, naručeni odozgo. Ali ja mislim da ovi skrupoli ne smiju da ih ometaju, jer se radi o **biti ili nebiti** Slovenaca i nas Hrvata, pošto je hrvatsko pitanje bitno vezano sa slovenskim. Ako Italija uspije u ovim pretenzijama, jadransko je more njezino sa Valonom, Jugoslavija postaje fantom a slavenstvo uopće bit će na Jadranskom moru trpljeni gost i ništa drugo. Kad bi Italija dobila Veneziu Giuliju, lako bi osim Lošinja dobila još koji strategijski otok na našem moru. Radi toga treba zabaciti **svaki** obzir i **svim** sredstvima i uz čiju bilo pomoć raditi da se ova najveća opasnost odstrani.

Sad nastaje pitanje, **kada** da se počne sa gornjom akcijom. Ja mislim da bi se sa **skupštinama** imalo početi odmah, ovoga februara, a organiziranjem **legija** za narodni otpor, čim Italija proglasi mobilizaciju. Pokretači moraju strogo paziti, da ova akcija ne bude križati našu, ili biti proti njoj naperena. Mandiću sam rekao, da ovo nije samo svjet nego imperativ. Kad sam mu rastumačio naš rad i našu ideologiju, bio je van sebe, preporođen, a jamči da će jednako djelovati na tršćanske prvake. Ja mislim i dvojim da li je Italija baš odlučila istupiti i to u marču. Sve bi ovo moglo biti sondiranje za informaciju o raspoloženju naših onamo. Ali svakako vrlo je upadno, zašto Italija traži od Slovenaca da oni **privole**, dajući zamamljiva obećanja (pače u samom Trstu pučke, srednje i stručne škole za Slovence), kad Slovenci nisu danas ništa, nego austrijska domena bez glasa. Ta **privola** Italiji **treba**, a razumije se za koga, a što im se grozi, između redaka, da neće dobiti povlastica ako ne pristanu, nije nego sredstvo da ih kapacitira, a pristali ili ne pristali, imali bi pod Italijom sve isto, bili bi »indigeni« kao oni u Libiji. Stoga **narodni otpor** otvorilo i glasno, a mi ćemo se postarati da ga u Europi populariziramo i osvijetlimo, i to otpor bez bojazni hoće li se reći da je to austrijsko maslo. **Asquith!** Sjećam se što ti je opazio kad si mu crtao na bloku Trst sa svim zaleđem i okolicom slovenskom. Sad se razumi, da njegova primjedba, kojom je na bloku zahvatio olovkom visoko povrh Trsta i pitao tebe šta bi **mi** tada rekli, nije to bila slučajna butada, nego Engleska **znade** kako Italija zamišlja zatvaranje strateg[ijskih] vrata anektiranjem Ven[ezije] Giulie. Ovo je

za nas otkriće jedne pozitivne osnove, za nas najopasnije, proti kojoj treba na vrijeme sve poduzeti. Treba da vidiš u Petrogradu da li što znadu o tome i upozoriti ih na posljedice za nas i za slavenstvo, pače za samu Rusiju, koja po nami mora da dođe do Jadrana. U Nišu njuškaj i u ovome pravcu, jer ne bih htio da državni pogledi nadvladaju nacionalne.

Kazao sam ti glede Dra Kreka,⁴⁾ da mu se nadam. Mandić ima o njemu isto mnijenje kao i ja, a tako i u Trstu. Kaže, da će on biti sigurno pristupačan našem shvaćanju i izlaganju, a tako isto da ima i drugih klerikalaca kao i on. Klerikalci i naprednjaci treba da se u ovoj stvari solidariziraju, jer razlike prestaju, radi se o narodnoj budućnosti. Supilo radi na katoličkom temelju! Ako Krek dođe, što ne dvojim, uputit ću ga u Trst na ove naše, neka se sporazume u akciji, a do tada neka svi u Trstu ne čine ništa da nebi klerikalcima bila stvar sumnjiva kao ideja naprednjačkih krugova.

Sad mi je dr. Gazzari donio tvoje pismo iz Salerna. Naravski dao sam mu da ga pročita. Lujo! Ne bih htio da ova tačka »il possesso di Trieste e dal Litorale coi valichi attraverso le Alpi Giulie... e Valona« itd. pa onda njegovo pismo, u kojem ti piše, da neće ništa da koncedira i da je ovo dobro smišljena **diplomatska** taktika — ne bih htio, kažem, da sve to ne znači valjda štogod drugo, valjda kakav već prihvaćeni angažman ili barem ponuda za angažman. Onaj pasus o posjedu Trsta itd. ukrašen cvjetnom frazeologijom na obranu Dalmacije, koju rekbi da talij[anska] strategija ne zahtijeva, odviše se slaže s onim što je Galli pripovijedao u Trstu da kapacitira Slovence, a Galli im je izričito rekao da je poslan k njima od **Sonnina**. Ovo od Luja jedno je važno pitanje, koje treba energično riješiti, a zato ću se odmah starati,

4. II. Kad sam na 29/I. primio po Dr. Gazzariju tvoje pismo iz Salerna, htio sam da ti ovo pošaljem u Salerno, pa sam ti stoga brzojavio da mi pošalješ adresu. Ali na tu brzojavku nisam primio odgovora, premda sam brzojavku odresirao na 5 glavnih hotela što sam ih našao u Bedaeckeru. Stoga ti šaljem ovo pismo preko poslanstva u Niš. Iz Niša preko Rumunjske do ruske granice nemoj putovati sam. Neka ti srpska vlada dade pratnju od par ljudi. Taj oprez je svakako na mjestu i imalo se na to već promisliti i ovdje. Na Balkanu vladaju radikalni argumenti.

Upoznao sam se s **Galli-em** i govorio sam dva puta. Pametan je i lukav. Izašla je jedna knjiga »Trento e Trieste«. Sprijeda je karta talijanske strategije, biva Italija bi imala dobiti Trentino i Alto Adige, Julijske Alpe crtom preko Postojne na Rijeku, pak sve otoke Kvar[nera] i Dalm[acije] do Neretve i kopnenu Dalmaciju od Velebita i Dinarskih Alpa do Neretve. Za Hrvatsku ostaje primorje od Sušaka do Karlobaga, a za Srbiju i Crnogoru, Dalmacija od Neretve do Spiča. Ovo nije kojagod fantazija, nego ovo je najveći program generalštaba. **Sad na Galli-a**, čija su pitanja vrlo karakteristična biva: je li još uvijek duboka mržnja između Srba i Hrvata; je li Hrvatska zadovoljna s Ugarskom, jer se jedini Hrvati od svih Slavena dobro bore; je li Dinara zid, koji dijeli Dalmaciju od Bosne i čudio se da ima preko nje cesta; da li zapadna Istra gravitira na Rijeku i slično. Kaže, da je intervencija Italije sigurna, što ne može ni jedna ljudska volja da zapriječi. Italija gradi municiju za Rumuniju, koja će biti predana u marču. On je za sporazum s nama Jugoslavenima, bez toga sporazuma ne može da bude ni sada ni u buduću. Oko ovakvih pitanja kreću se razgovori. — U Petrogradu treba da se ne vežu obećanjima Italiji za stanovite zemlje. Ja sam Galli-u kazao uopće, da sada ne

može se ništa naprijed određivati tko će što imati. To je pitanje koje će doći kad bude postignut vojnički cilj, uništenje zajedničkog neprijatelja.

5./II. Ti si donio iz Londona brošuru Tucićeve,⁴⁾ koja je napisana engleski i štampana u jednom kolosalnom broju istisaka. Jedan primjerak dao si Popoviću. Kazali su mi sadržaj te knjige, koja je jedna velika pogreška. Tucić dijeli Europu tobože sa slavenskog gledišta. Riješava jadranski problem darivajući Italiji, osim Trentina, Trst, Istru itd. Ističe, da si mu ti dao podatke i tebe ističe kao protagonistu jugoslavenske ideje. To bi bilo na mjestu, kada bi bio usvojio tvoje shvaćanje, ali brošura stoji u opreci sa tvojim i našim shvaćanjem jugoslavenske misli. Zlo je što izgleda da je knjiga napisana po tvojoj inspiraciji. Svi su ovdje naši radi toga nezadovoljni, znadu da ti, jer ne znaš engleski, nisi znao šta je u njoj sadržano; ali engleska publika i ostala, koja će knjigu čitati, ne znadu, pa moraju misliti da je knjiga odraz tvoga mišljenja. Knjiga je izašla i teško je što učiniti, ali te na ovo upozoravam, da uzmogneš gdje treba razjasniti stvar.

Mihajlović je priopćio u Niš naš zaključak da se osnuje **Jad[ranska] legija**. Niš treba da kaže da li taj zaključak usvaja i da li pripravan usvojiti organizaciju legije. Do sada nije došao odgovor. Govori tamo o toj stvari i razjasni im, što mi o tom mislimo.

P. S.

Oba Gazzari i Meštrović podjedno su sporazumni sa akcijom koju bi Slovenci i Hrvati imali poduzeti u našim zemljama za otpor proti invazije Italije. Ovo je skroz diskretna stvar prama svakomu, jer se ne smije znati da smo mi u vezi s tim pokretom, ako nastane.

1) Krunoslav Heruc, hrvatski iseljenik, koji je živio u Petrogradu i ondje pokušavao zainteresirati ruske službene krugove za rješenje hrvatskog pitanja zajedno sa Srbijom u sklopu velikog slavenskog carstva pod Romanovima.

2) dr. Scarpa, sekretar talijanskog ministarstva privrede, bio u januaru 1915. u posebnoj misiji vlade u Ljubljani i Trstu, gdje je stupio u kontakt sa slovenskim javnim radnicima.

3) Carlo Galli je bio vicekonzul talijanskog generalnog konzulata u Trstu od 1906.—1913. O Gallijevoj misiji vidjeti Gallijeve memoare »Diarii e lettere« i moju raspravu »Misija Carla Gallija u Trstu« (Anali Jadranskog instituta JAZU, II.)

4) dr. Janez Evangelist Krek, zastupnik slovenske ljudske stranke u Carevinskom vijeću u Beču

5) Radi se o knjizi Srđana Tucića »The Slav Nation — by Srđan pl. Tucić, English Translation by Fanny S. Copeland, Ed. Hodder and Stoughton«, London, 1915. Srđan Tucić, hrvatski književnik, u to je vrijeme živio u Londonu, kasnije je suradivao s »Jugoslavenskim odborom« i uređivao njegov »Bulletin«. U svojoj knjizi on se zalagao za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu državu, na osnovu načela narodnosti i pravičnog razgraničenja sa susjednim narodima. »U spornim teritorijima,« — kaže se u toj knjizi (str. 177.) — »kao što su Istra ili Kvarnerski otoci, treba da odluči referendum.« Trumbićeve informacije dakle nisu bile točne. U predgovoru knjige Tucić se zahvaljuje među ostalim i Supilu »za nekoliko dragocjenih sugestija«. Supilo je odgovorio Trumbiću 25. II. 1915.: »Padam s neba na Tucićevo o Istri. Ja uopće knjige nisam čitao. Moji podaci odnose se samo na politiku od riječke rezolucije dalje (nar. jed. mlade generacije i sl.) a o dijeljenju zemalja ni slova! Ali držim da se varaš, jer baš stavke o Trstu i Istri, koje mi je on u rukopisu čitao, dokazuju protivno od bilo kojeg odstupanja! Da mu nijesu pri štampanju promijenili? Vidite bolje. Poziv na moju suradnju ne će tu škoditi kod mjerodavnih, koji znaju kako o toj stvari mislim.« (dr. Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb, 1956. str. 126.—127.)

Niš, 14. II. 1915.

Frano Supilo Anti Trumbiću o razgovorima s Pašićem i drugim srpskim političarima, kao i s ruskim poslanikom Trubeckim i knezom Jusupovim

Pismo

Ovdje sam bio vrlo lijepo primljen. Sa Pašićem sam razgovarao tri puta po nekoliko sati o svemu.¹⁾ Utisak je najbolji, što zamisliti mogu. Potpuno je saglasan sa svim našim vidicima. Činilo mi se kao da se mi dva razgovaramo. Rado me primio, pozvao me sebi na objed i bio je upravo veseo na svemu što smo govorili složno. Osobito ga je uzradovao onaj uspjeh mali u Londonu. Govorio sam naravno i sa drugim ministrima i političarima srpskim, koji su također lijepo raspoloženi. Isto tako i knez Trubeckoj, koji me izvanrednom pažljivošću primio, pozvao me na ručak i govorio sa mnom o svemu na način kako mi je dalo nešto nove snage za našu stvar. Ti razumiješ. Bio sam i u prijestolonasljednika, koji je ovdje bio za par dana. Razgovarali smo 1^{1/2}, prekinuvši onaj dio propisanih audijenčnih pitanja najljepšim izmjenama misli. U mnoge sam ga stvari uputio. Krasan mi je dojam učinio sa svojom **bistrinom** i sa lijepim osjećajima. Pozvao me k sebi opet čim se iz Rusije vratim. Pašić mi je dao za Sazonova jedan lijepi list. Ovdje je bio na prolasku knez Jusupof, koji je u velikom prijateljstvu i u rodu s carem. Mi smo putovali iz Pireja skupa. Pozvao me je doma, kad dođem u Petrograd i rekao je da će se i on puno zauzeti. Nije politički čovjek, nego čovjek dvora i slovi kao — iza cara — najbogatija ličnost u Rusiji.

Sutra putujemo odavle. Vasiljević se je nećkao, ali sam ga nagovorio, da bi mu puno zamjerali da ostane. On se je ovdje u ove ratne apoteoze bio uvalio kao bubreg u loj, pak se nije htio micati iz Srbije.

Vojska čini čudesa, ljudi su pravi mučenici rada, patnja i požrtvovanja. Najgore je što strašne bolesti (nadasve tifus), upravo haraju. Svak se čuva, ali žrtve su bogme veće nego li one od rata. Jadno! Tko zna kako ću i ja proći, premda se čuvam koliko mogu. To je neki prljepčivi tifus, vrag ga odnio.

Meni se čini da će Šumadija moći da bude na visini njenih zadaća u južnom slavenstvu, pa — ustreba li — i do najsamozatajnih konsekvencija. To je moja impresija iz današnje situacije i raspoloženja. Naravno, da ima koješta tu i tamo, ali ne držim da će — kao ni ono naše doma — moći biti odlučno, ako se ovako nastavi kako je govoreno.

1) Prvih šest rečenica pisma se ne donosi, jer su čisto privatne naravi.

2) O tim je razgovorima izvjestio Sazonova Trubeckoj, svojim telegramom od 15. II. 1915. (Mandić, o. c., str. 123.—125.)

Petrograd, 3. III. 1915.

Frano Supilo Anti Trumbiću o razgovorima u Petrogradu i pismu, koje šalje Pašiću preko Vasiljevića

Pismo

Zaludu: sva lijepa primanja, ljepši razgovori i još ljepša uvjerenja nekako me ne zadovoljavaju. Prozrijevam ispod njih kao neku bojažljivost, neku nepriliku, ili barem neorijentiranost u važnost samog velikog pitanja za nas, ali naročito za njih.

Moguće, da se varam. Ali bolje, da se varam u tom ja, nego da budem obmanjen. Zar ne?

Zato sam nešto smislio što apsolutno mora pomoći: ako se ne varam. Ako se pako varam, onda može samo utvrditi. I škoditi nipošto neće.

Prekosutra ide Dušan¹⁾ u Niš. Nosi opširan pismeni izvještaj Pašiću i usmena priopćenja, koja se ne mogu pisati.²⁾ Uvjeren sam da će u Nišu uraditi. A onda ću ja ovdje učiniti nešto, što prije toga ne mogu nikako. Nadam se mnogo od ovog koraka. No moram čekati desetak dana dok dođu glasi iz Niša. Onda bi ostao još 4—5 dana. Po tom u Niš i preko Italije ravno opet u **London**. Ovaj put ću iz Petrograda za London sobom ponijeti nove snage za našu stvar. Sad razumiješ.

Ovdje me najozbiljnije uvjeravaju da još **ništa** nije zaključeno s [italijom] i da ona ni ovog ni došastog mjeseca ne misli **ništa raditi s njima**. A na svoju ruku da nije vjerovatno, dok je Austrija živa.

Je li se što uradilo za izložbu?³⁾ Sa ovom vražijom blokadom razumije se poteškoće u tom velike, ali da li se kuša nešto učiniti? Ako se sve ne pokuša, to će se malo kiselito gledati u Londonu, osim da se može dokazati, da se proti nemogućnosti nije moglo boriti. No treba sve učiniti za odstraniti ih, pa makar se izložili pogibelji, da se potope umjetno.

Oprosti što ti ovako kratko pišem. Mnogo bi ti rekao usmeno, no pisati se ne da. Heruca još nisam mogao posjetiti, ali neću zaboraviti. Što je sa »Jadranskom Legijom«. Je li što rade? Trebamo je kao ozebao sunce.

Ovdje sam sa Englezom dobro upućen, a to će mi dosta vrijedit za London.

1) Dušan Vasiljević, pripadnik grupe oko lista »Narod«, srpski zastupnik u bosanskom saboru

2) Koncept ili kopija tog pisma ne nalazi se među Supilovim pismima u arhivu Jugoslavenskog odbora, ali o sadržaju pisma i porukama, koje je slao preko Vasiljevića Pašiću ima u Supilovom telegramu od 11. IV. 1915. (Mandić, o. c., dok. 73)

3) Misli na Meštrovićevu izložbu u Londonu

Niš, 9. V. 1915.

Franjo Supilo prijestolonasljedniku Aleksandru

Koncept pisma

Brzobjavno pozvan od Odbora naših emigranata da dođem opet u Pariz i London, dozvolite mi da Vam ovim putem blagodarim za svu ljubaznost, što ste se udostojili iskazati mi.

Odlazim na daljnji mučni rad pun dvojakih osjećaja: ožalošćen, što će jedan veliki dio našega naroda biti raskomadani te zajedno sa našim morem i primorjem izručen i opasnijem gospodararu ili drugim nezdravim kušnjama, ali s druge strane opojen bistrinom i dubljinom pogleda i shvaćanja situacije i naše zajedničke budućnosti, što sam ovdje u ovoj Vašoj junačkoj i mučeničkoj Srbiji posvuda našao: kod Vas, Visočanstvo, kod Vaših prvih. doglavnika i kod jednostavnih građana. Ovo veliko plemenito natjecanje u požrtvornosti i dužnostima za veliku ideju sveukupnog oslobodenja i ujedinjenja zasoljeno je dobrom soli mudrosti, a to daje dobrih nada i velikih uvjerenja, da će potpuna i konačna pobjeda biti vaša i naša!

Sve se čini, da Srbija usred svojih slavnih junačkih djela stupa sada u novu i vanredno tešku fazu svoje velike misije u jugoslavenstvu: u fazu, u kojoj treba da pametnom ali skoro bi rekao nadčovječnom odvažnošću istupa i proti dušmanima i prama braći i prijateljima, te koli na Jadranskom moru, toli s onu stranu Save onemogućiti kristalizaciju takvih političkih prilika, koje bi mogle u našem narodu opet razbuktitu plamen razdora i zapriječiti potpuno ostvarenje velike jugoslavenske ideje. Ako Srbija ovdje uspije, onda je ujedinjenje svih Jugoslavena u jednu nacionalnu i državnu snagu pitanje vrlo kratka vremena i tada će ovaj daroviti narod u miru i radu moći da pokaže, što je kadar da priloži kulturi, uljudbi i napredku.

Iz naših razgovora dobio sam osvjedočenje, da je Vaše Visočanstvo skroz prožeto ovim mislima i osjećajima, pak možete misliti koliko Vam želim, da ih sretno provedete u djelo i Vašim imenom slavno zabilježite u našoj i svjetskoj historiji.

Atena, 15. V. 1915.

Frano Supilo Anti Trumbiću izvještava, da se zaustavio u Ateni zbog krize talijanske vlade, koja može izazvati promjenu u talijanskom držanju, te moli objašnjenje za hitne pozive u London.

Telegram¹⁾

»Supilo moli priopćiti slijedeće Trumbiću. Ako nije došao u London poslati brzojav Pariz: Radi krize u Italiji, koja možda navješta promjenu situacije, zaustavih se ovdje da čekam razvitak, jer može biti korisnije povratiti se opet Niš i Petrograd nego proslijediti. Pašicevo mnijenje jest, da su se u Petrogradu u popuštanjima malo trgnuli. Moje uvjerenje, da je otkriće petrogradskih kombinacija sa Italijom i alarmiranje slavofila i Srbije, koje je na to slijedilo, također doprinijelo ovom momentanom povlačenju Italije, čiji faktori pobojaše se ne samo izazvati Njemačku i Austriju, nego sutra kroz nas i Srbiju, još i čitavo Slavenstvo. Brzojavi vaše mnijenje, tamošnje raspoloženje, te za koji specijalni razlog ste me brzojavno zvali iz Niša i da li isti još postoji. Pošto mi nemoguće sada iz doma primati novaca, a ne želim potrošiti ostanak moje rezerve molim autorizirati da banka u Londonu isplati od našeg računa poslanstvu koju hiljadu franaka, a ovo da brzojavno ovlasti atinsko poslanstvo da mi izplati. Odgovori odmah.

1) U arhivu Jugoslavenskog odbora sačuvan je Supilov koncept telegrama, koji se ovdje donosi, i prijepis istog telegrama, kako je saopćen Trumbiću.

London, 15. V. 1915.

Ante Trumbić Franu Supilu javlja, da njegov dolazak nije neophodan i izvještava o koracima tek osnovanog Jugoslavenskog odbora kod francuske i britanske vlade.

Telegram¹⁾

Po (kompetentnom) mišljenju kriza je u Italiji (izazvana) jedino uticajem Austro-Ugarske i Njemačke, koje imaju još mnogo moćnih pristalica. Tvoj dolazak ovamo nije za nas potreban. Odredi po svojoj uvidavnosti daljnji program tvoga putovanja. Javi svaku promjenu bavljenja. Prvog maja deputacija našeg odbora bila je kod Delcasséa. Zatim predali smo njemu i Izvolj-

skome opširno obrazloženu spomenicu sa osobitim obzirom na konvenciju Trojnog Sporazuma sa Italijom u jadranskom pitanju.²⁾ U Parizu jaka je struja za nas. Ovdje stigismo devetog. Dvanaestog izdali smo programni manifest engleskom parlamentu i narodu.³⁾ Glavne novine donijeh manifest u cjelini. I ovdje moćna struja za nas. Neki od nas putujemo u Pariz, gdje će nas u petak saslušati odbor parlamentarni za spoljašne poslove. Kad se vratimo primit će nas Grey. Šaljemo ti manifest i spomenicu u Atinu. Potočnjak putuje u Niš. Doznačismo ti iz odborskog fonda kod tamošnjeg poslanika tri hiljade franaka. Prošlog mjeseca Bogdanović ostavio za te kod rimskog poslanika dvije hiljade franaka.

1) Prijepis telegrama Supilovim rukopisom bez oznake datuma, Gotovo identičan telegram dostavilo je srpsko poslanstvo u Ateni Supilu 15. V. 1915.

2) Originalni koncept memoara pod 6. V. 1915. objavljen je kod Šišića »Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, Zagreb, 1920., dok. br. 20.

3) To je manifest »To the British Nation and Parliament« od 12. V. 1915. (Arhiv Jugoslavenskog odbora)

Pariz, 24. V. 1915.

Ante Trumbić Franu Supilu požuruje njegov dolazak u London.

Telegram¹⁾

Primio tvoj telegram. Smatram potrebno da se vratiš u London, da izmenjamo misli o dosadašnjem radu i potpuno se dogovorimo, da napravimo osnovu i podelu rada. Posle toga svaki poćice onamo gde se odredi. Odgovori. Ostajem ovde do srede zaključno.

1) Originalni prijepis telegrama Supilovom rukom

Atena, 27. V. 1915.

Franu Supilo ruskom ministru vanjskih poslova Sazonovu protestira protiv Sazonovljeve izjave štampi o Dalmaciji, dokazuje hrvatski karakter Dalmacije i objašnjava problem te pokrajine u odnosu prema Srbiji i Italiji

Koncept pisma

Una indisposizione, che doveti curare, mi trattiene qui, dove lessi le Sue dichiarazioni ai rappresentanti della stampa riguardo alla questione balcanica ed adriatica. (Riprodotte nel »Messagger d'Athènes« del 14—27—Maggio).

Su questo proposito Vostra Eccellenza avrebbe dichiarato: »Les bruits que les droits serbes en Dalmatie auraient été méconus par l'Entente au profit de l'Italie sont faux. La Russie n'accomplirait pas sa mission, si elle ne réussissait pas à obtenir en faveur de la Serbie des concessions du côté de l'Adriatique«.

Non so se la dichiarazione sia fedelmente riprodotta. Credendo di sì, anche per analoghe opinioni che intesi a Petrograd, mi permetto come il legittimo ed autorizzato rappresentante di quella popolazione slava, di fornire a Vostra Eccellenza alcune informazioni e considerazioni.

La Dalmazia, secondo l'ultima statistica, conta 3% Italiani o meglio Slavi italianizzati, 14% Serbi e 83% Croati. Di 83 comuni che conta Dalmazia uno è italiano 10 serbi e 72 croati. Di 11 deputati dalmati eletti a base di suffraggio

universale, al parl[amento] di Vienna, 9 sono croati, 2 serbi e nessun' italiano. Questo sono i fatti in base dei quali si vede che la Dalmazia è una terra slava come nessun'altra, come slava assolutamente croata con una piccola minoranza serba ed una minima traccia d'italiano che effettivamente sparisce.

Dalmazia era la vera culla del Croatismo; la' (e non in Croazia) avevano le loro sedi tutti i nostri re croati: a Sebenico presso Spalato e Knin ve ne sono ancora le rovine dei loro palazzi. Nel medio evo la sfortuna e la confusione dei Turchi condannò tutta la Dalmazia (ad eccezione della piccola repubblica di Ragusa) al servizio sotto i Veneti, ma il carattere slavo della Dalmazia si mantenne inalterato vincendo tutte le violenze e resistette, come vede, fino ad oggi.

La Serbia, come Serbia, non ha diritti su questa terra dell'Adriatico che è di popolazione e sentimenti croata. Ma noi Croati abbiamo diritto di invocare in nome della giustizia di non essere sacrificati, strozzati e ripartiti. Noi abbiamo una vecchia, secolare coltura e una forte coscienza nazionale. E siccome noi formiamo coi Serbi una completa unità etnica e linguistica, così domandiamo di essere **uniti alla Serbia**.

Gli è solamente a base di questa nostra volontà nazionale croata, fusa in idea di nazionale unità che la Serbia ha tutti i diritti morali, nazionali e politici sulla Dalmazia, mentre l'Italia non ne ha nessuno. La Serbia dunque non domanda delle concessioni sull'Adriatico, ma noi Slavi dell'Adriatico domandiamo nella Serbia la nostra libertà.

Credo, Eccellenza, di avermi spiegato. E atroce ed è ingiusto di sgozzare i Croati e Sloveni, donarli ai nuovi e peggiori padroni, mentre non domandano che di unirsi coi fratelli Serbi e conservarsi nel mondo slavo. Ho fede, una grandissima fede, che ciò non succederà, non potrà succedere e che il governo ed il popolo russo non ci abbandonerà. Se la diversità della religione vi può essere di qualche ostacolo-ebbene: conosco la nostra intellettualità e posso affermare con sicurezza che anche questo ostacolo si potrebbe eliminare con splendidi successi, a patto della nostra libertà ed indipendenza nazionale. Perché abbandonare così un forte popolo slavo, che non desidera altro se non di mettere le sue coste e le sue energie marittime al servizio della grande causa slava, condotta e diretta dalla Russia?

Credo che tutto questo qui esposto merita un pò di considerazione sia dal punto di vista slavo, sia pure dal punto di vista morale ed etico, e la prego, come slavo, patriota e rappresentante di quel popolo, ardentemente La prego di fermarsi su questi problemi tanto semplici e tanto giusti e di scusare la mia dolorosa ma doverosa insistenza.

1) Sazonov se u svojoj izjavi zalagao za blok pravoslavnih država na Balkanu i za izlazak Srbije na Jadransko more. Supilo je pisao 1. VI. 1915. Pašiću o svom pismu Sazonovu ovo: »Razmišljajući o ovim dispozicijama, koje su očite [misli, da Sazonov ne će »našega narodnoga ujedinjenja, nego najviše jedno ortodoksno osvajanje i davanje Srbiji onoliko, koliko se to daje probaviti, bez ikakve pogibelji, a ostalo neka ide Italiji«, kao što piše Pašiću u istom pismu, op. D. Š.], »povodom zadnjih Sazonovljevih izjava poslao sam mu jedno blago i smjerno napravljeno pismo, u kome sam mu uz neke informacije o prilikama jadranskim, obzirom na njegovo stanovište podjele između Srbije i Italije, istaknuo i ovo vjersko pitanje. Istaknuo sam uvjerenje, da se i ono daje u našim mladim generacijama povoljno riješiti, — uz uvjet našeg narodno-političkog oslobođenja i ujedinjenja. Usprkos svih principa slobodne misli, *salus patriae suprema lex*. A on može još i da se posveti, ako mu pode za rukom, da uz uvjet narodnog oslobođenja odvede u pravoslavnu religiju našu omladinu sa onim što bi slijedilo.«

Atena, 28. V. 1915.

Franjo Supilo Anti Trumbiću o svojoj akciji u Petrogradu protiv popuštanja Italiji na Jadraniu.

Pismo

Negdje, sigurno pokvarenom vodom pokvario sam želudac, dobio prolijev i jaku groznicu. Uzeo sam u subotu prošlu lijek i držao se u dieti. Danas mi je dobro, te bi rekao da mi je prošlo. Ali bi mi se moglo povratiti u putu. Sa svim tim bio bi došao, pa makar obolio. Ali sam uvjeren, a i ti si mi brzojavio bio, da od mene tamo sad nije potrebe. Na moje stanovište opet si odgovorio, da se slažete sa vidicima o situaciji. To znači da ste sporazumni sa akcijom kroz Niš za Petrograd, kako sam bio brzojavio, samo želiš dogovor o podjeli rada. Glede toga neće biti teško. Sad je ionako, osobito od ulaska Italije, nastupila perioda, u kojoj će trebati počekati malo, da se razbistri. Glavno je uočiti svu situaciju.

Sjećaš se, da sam ti nakon dolaska u Petrograd **pisao** nešto o Deželićima, Ožegovićima, hrvatskoj stranci prava i t. d.) koja sam tamo našao, a osim toga da ti neke stvari ne mogu pismeno saopćiti. Je li, da si razumio po aluzijama, da stvari ne stoje dobro ni u **shvaćanju ni u ljudima** i njihovoj doraslosti. Odmah zatim poslao sam Vasiljevića sa pismom i tumačem Pašiću, a Dušan²⁾ će ti potvrditi da sam mu **govorio** samo loše utiske o cijeloj stvari. Kad je Dušan otišao upeo sam bio sve sile, da odgurnem zastor, i vidim sliku i upoznam istinu. To me je stajalo velika truda, obilaženja, kontakta sa raznim osobama što spada u najzanimljiviju epizodu ove ekspedicije. Lovio sam neumorno, dok nisam uspio. Potpuno uspio! Sazonov me je htio najlaskavijim riječima (mi ćemo za Vas sve učiniti, vaša stvar naša stvar i t. d.) otproviti iz Petrograda, ali na sreću nisam mu vjerovao, jer sam odmah iz početka bio »all'erta«. Kako sam doznao detalje i stanje pregovora sa Italijom i raspoloženja i odluka Sazonovljevih, to ne mogu sve na papir metnuti, ni imena spominjati. Ali i ti si pomogao s onom informacijom o pregovorima Talijana sa Slovincima. Sjećaš li se da si mi pisao? U mojim istraživanjima nabasao sam na »nešto«, gdje mi je tvoja ona informacija izvanredno došla dobro i dala ključ rješenju jednog pod najstrožom tajnom povjerenog rebusa. Kad sam u svemu bio potpuno siguran, pošao sam u Sazonova i s njime imao razgovor pun slatkih riječi, ali poslije dotjeran u škripac i bez izlaza, posve raskrinkan i poražen **priznao mi je sve!** Bio je jedan neugodan čas i prizor, koga neću nikad zaboraviti.

Stvar, ukratko, stoji u ovome:

Glede Italije: Pourparleurs glede Jadrana (ako Italija ostavi Austriju) moraju biti počeli bezuvjetno prije rata, prije i prvog balkanskog rata, držim još u Racconigi. Ruska diplomacija je nad Istrom i Dalmacijom bila davno prelomila štap i odredila ih Italiji, ako Italija stupi u savez. Početkom rata počeo je flirt na toj bazi. Ponude zarobljenika Trenta **Primorja i Dalmacije** talijanskom kralju bila je kitica cvijeća u flirtu, koja je bila sama **konsekvenција službenog stanovišta Rusije**. Srbija je imala dobiti **trgovački** izlaz na more, a sve ostalo Italija. Oni se **danas** izgovaraju položajem, koji je zaista težak, ali ti izgovori blijeđe kad se zna da je u Petrogradu ovako bilo zaključeno davno prije ove težine položaja.

Ulazeći u pregovore Italija (koja je i s Bülowom pregovarala) stavila je kao *conditio sine qua non* da pregovori moraju biti **isključivo** između nje i

Entente i da za njih **nitko drugi** (pa ni od same Entente!) ne smije ništa znati, nego samo ministri i oni diplomate, koji **će biti određeni da ih vode**. Ovo je prihvaćeno. Zato ni Pašić ni nitko od Srba poslanika nisu ništa znali, niti im se išta kazalo, pak ni ruski poslanici, kao na pr. Trubeckoj. Sve je bilo u najvećoj tajni. Na ime Triple Entente pregovore je **predvodila** Rusija, a drugi su ovom rusko-talijanskom parenju sekundirali, po dubrovački držali svijeću, da ga ruski veliki gospodin čim bolje opali lijepoj Talijanki, a ova da mu čim ljepše noge raširi, dobro ga oplijeni i per giunta namaže, te njegovu slaven-skom stožeru daruje jedan pošteno scolo po mogućnosti »scolo cronico«.

Ovo je osobito išlo u račun Engleske, koja je lovila dvije jednim udarcem. Osim dobre pomoći, ona je tako faktično Rusiji (a ne nama) zatvarala izlaz na Sredozemno More sa Italijom, kao što joj je, nazad 10 godina, ovako isto sa Japanom zatvorila izlaz na Tihí Ocean.

Međutim to se nadležnim u Petrogradu vrlo dopalo, jer misle i uvjereni su, da će lijepa metresa biti u njihovoj službi (a ne u onoj njenog pravog gazde). A osim toga »riješava« se to jugoslavensko pitanje, koje gosp. Sazonov **ne želi nipošto riješiti, najmanje, pak onako, kako ga mi i nadležni u Nišu zamišljamo**. (Pokaži ovo Vasiljeviću, koji će ti reći kako sam mu govorio o nečemu što mu nisam htio povjeriti. Evo sada tu!)

Sazonov hoće lijepu Srbiju, velu Srbiju (sa trgovačkim »izlazom« na more) ali **pravoslavnu Srbiju**, koja bi **morala** stupiti u konfederaciju (ili bar savez) **pravoslavnih** država na Balkanu pod vodstvom ili bolje rekuć zapovjedništvom Rusije, gospodarice Carigrada. Zapadni obrub daje se Italiji, a Hrvatska (ako ratna sreća posluži) čini se nešto separatna, što će biti ujedno i agenat provokator i koeficijent za kristalizaciju zapadno-balkanskog pravoslavlja, za kojeg u ministarstvu u Petrogradu nisu ništa entuzijazmirani, jer da je mlako i indiferentno. Ova posebna kombinacija sa Hrvatskom nalazi u Italiji ne samo zagovornika, nego baš inicijatora, te se tako tu slažu.

Dakle, kako vidiš, velebna koncepcija. Mješte Svetog Rimskog Carstva, Sveto Bizantinsko Carstvo, jedinstveno i u narodnoj politici i u crkvenoj organizaciji i disciplini. Možeš misliti, da se mistici koji ob ovom znaju, ne mogu zagrijati sa pravoslavnim ateizmom državnika u Nišu, ni sa Jugoslavijom od 14 milijuna, za koju se je bojati da bi sa svojih 5¹/₂ milijuna katolika bila prilično samostalna i nezavisna od potreba sličnih, što ih danas mala Srbija neophodno treba.

Sad vidiš, kako Italija, u ovim kombinacijama, zaposjednućem Jadrana osim što diže jedan rezigniran elemenat k sebi, stavlja se u borbu protiv germanstva i postaje saveznik.

Italija je tražila najprvo cijelu obalu do Spiča, a Srbima »izlaz« na Drač. Zatim (obzirom na Bosnu-Hercegovinu) Crnu Goru, koja nije daleko od Rima . . .) povukla je do **Neretve**, dok joj je Rusija davala **do Planke** (Gore inclusive Prestranek kod Postojne u Kranjskoj). Ovako je stvar stala kad sam ti brzojavio iz Petrograda. Ona je ovo tražila ugovoreno i potpisano, gotovo, kao **pređujem** da stupi u akciju, ali ona još traži i drugo.

Sad ćeš ti pitati: Što si ti učinio, kad si doznao sve te stvari, za koje tvrdiš da su apsolutno točne i ispravne?

Dragi Ante! Mislim da se dobro poznamo u ovo 26 godina što se znamo, pa usprkos svemu da ćeš mi vjerovati kad ti rečem, da su ovi dani strašni za mene i **što sam sve osjećao**. Učinio sam sve što god je bilo moguće s moje strane. Najprvo sam sve **potanko javio** u Niš u dugim, opširnim **brzojavima**,

u kojima sam uz informacije prilagao i prijedloge što bi Srbija imala da radi. Imam kopiju svih tih brzojava i jednom ću ti dati da čitaš. Pašić je usvojio sve moje prijedloge. Prijestolonasljednik je sve brzojave čitao i potpuno sve odobravao i zagovarao. U Rusiji sam razvio veliku i svestranu akciju kod krugova koji važe, koja je akcija na Sazonova učinila veliki utisak, a on je uostalom i sam bio malo potišten, jer je bio raskrinkan i vidio kakvu je mizernu figuru učinio. Da parira moje intervencije, koje su išle od ministara do Nikole Nikolajevića (bio sam i u glavnom logoru kod velikog kneza i t. d.), počeo me je savjetovati, da idem odmah u London, jer da tu treba raditi, a oni da će ionako sve za nas učiniti. Sa tim Londonom i tom Engleskom odmah je uspio da parališe moju akciju u Petrogradu, gdje su već knezovi i drugi ministri išli u cara i velikog kneza moliti, da se za nas zauzmu. Tako su počeli svi opetovati, da treba u London, u London, tamo raditi i t. d. Ali ja sam vidio, da je to linta, da Sazonov hoće da me se riješi iz Petrograda i otpravi u London, da mu ne agitujem kod ministara, na dvoru, kod visoke aristokracije, kod generala, štampe, diplomacije i t. d. Jer moja je agitacija bila vrlo intenzivna, frak se oblačio u večje, jer дума ne broji ništa (ona je sva za nas!), pak je trebalo penjat se na više. Ja se nisam dao iz Petrograda, dok ne otvorim naše pitanje tamo, a u London sam na Greya slao predstavke i brzojave preko engleskog poslanika. Da uplivišemo kroz Englesku i englesko javno mnijenje na diplomatiju rusku, na službenu Rusiju, poslao sam one brzojave tebi, da idete u London i preporučivao energične istupe i reklamu u ruske novine o našem radu. Ali to je bilo pomoćno sredstvo samo! Osjećam, ako Ententa pobijedi Austro-Njemačku, a naša stvar propane i naše obale dođu pod Italiju, da će tome biti glavni krivac ruska diplomacija, koja je tako želila. Anfiteatrov nije onda bio informiran nego je pisao po inspiracijama. Osjećam, vidim, znam, pipam svu sukrivnju diplomacije ruske, koja u tome slijedi tradicije i metode poput onih, koje su Austriji dale Bosnu, samo sad tu ulogu preuzimlje Italija, ona se uvuđa u veliki salon na razgovore, a »mala braća i rođaci« neka idu u kuhinju i tamo čekaju dok nešto dobiju . . . I neka šute! Ima tu i dobra doza zavisti i posljedica stare politike. Ali narod tako ne misli, dapače ni svi članovi vlade ovako ne misle, pa ipak se ne može i ide tako iz razloga, koji bi ispunili čitavu knjigu, a ne jedan pismeni izvještaj.

Sazonov mi je bio obećao, da će me pripustiti k caru, poslije je rekao da bi caru bilo vrlo teško što mi u stvari za koju bi došao moliti ne može dati povoljan odgovor i da bi bilo dobro da od audijencije odustanem. To me je savjetovao i ministar Krivošein, koji će do brzo postati ministar predsjednik. Taj je za nas vrlo zauzetan. Vidio sam, da im je stalo svima da Italiju uvuku pošto poto (Sazonov je bio zabranio novinam donositi išta u prilog slavenstva Dalmacije). Onda sam vidio, da ako u one dane još ostanem u Petrogradu i dalje nastavim obilaženje, da bi iritirao i samog Krivošeina i velikog kneza i neke druge, na koje sutra možemo računati, a da stvari momentano ne ću koristiti, pak sam se oprostio od njih (Dobri ljudi! Da znaš, mi nekoji lijepo govoriše i obećavahu popraviti!) Onda sam otišao u Niš, gdje sam vezivao sve moguće zaloge solidarnosti Srbije, kod svih ministara, stranaka, predstavnika javnoga mnijenja i t. d. Bio je jedan veliki meeting, koji je vanredno ispao.

Ali Srbija je ovisna o potrebama što ih ima kod Rusije. S njome se ne postupa osobito lijepo, ona je tim potrebama izručena i ljudi se boje, da se

u Petrogradu ne zamjere, jer oni ne poznaju šale kad se radi o maloju braći. Pašić je uz tri note poslao gore dvojicu,³⁾ pak je i sam htio da ide i da intervenira lično, ali mu iz Petrograda **ne primiše to dobro** i morao je poslušati, te ostati kod kuće. Na njih čine presiju, da prignu glavu i slušaju i to je vrlo teško.

Ovo ti je situacija. Kakvagod bila konvencija sa Italijom, Srbija ne će na nju nikada pristati, a tečaj rata može mnogo da promijeni. Ali uz opasnost gubitka primorja, imamo opasnost samostalne Hrvatske, koja bi imala misiju da bude klin i zublja razdora, što bi uz žrtvovanje Dalmacije, Istre bilo vrlo lako postići. Ovo im se čini isto tako opasno kao i gubitak primorja, koje ćemo — u najgorem slučaju! — sutra od Italije brzo osvojiti, ako mi **budemo složni i sređeni**. A i glede jadranskog primorja, ja sam uvjeren da još ipak nije sve gotovo. Na nama je sada raditi na tom da našu stvar, zajedno sa Srbijom, **kod Rusije sistematišemo**. Kod Rusije! Srbiji treba dati zaleđa i kuraže, s kojom je prisiljavamo, da **istupa više nego bi inače sama smjela**. Ali u Petrogradu mora se raditi puno više nego u Londonu. Pogriješio sam u toliko, što nisam ni u snu mogao posumnjati — osobito nakon onih izjava narodima Austro-Ugarske — da je službena Rusija ovaka, a opet Izvoljski me je uvjeravao da je u Petrogradu suviše raditi, da su onamo svi za našu stvar. Da sam u septembru znao što danas, bio bi najprije otišao tamo. Zato malo zamjeram našim u Nišu, koji su **morali** poznati Rusiju i njene službene krugove, što nisu kroz ovo vrijeme kod njih više učinili. Ili su se, kako mi se čini, kao potrebni i o njima ovisni bojali, da im se ne zamjere? I to je, uz položaj Srbije, za uvažiti. No mi nemamo što da izgubimo, a mnogo da popravljamo i spasavamo. Zato nismo vezani obzirima Srbije i srpske vlade. Uvjeren sam da sve što Italija bude dobila manje od sjevera Neretve, sve će to dobiti ova buka i agitacija naša, na koju se gosp. Sazonov silno ljuti, ali ipak vodi nekog računa, **jer se je prepao**. Da znaš kako je to mali! Njega je njegov šurjak Stolipin⁴⁾ doveo na ono mjesto samo za to, da on, Stolipin, bude upravljao vanjskom politikom. Moći će se postići nešto, ako se bude radilo.

Dakle čak i u slučaju velikih, **odlučujućih** pobjeda Rusije, takovih pobjeda koje bi njoj dale neku diktaturu, mi moramo da žestoko radimo u Nišu i Petrogradu, kroz Niš za Petrograd, da se shvaćanje ruske diplomacije i njeni pogledi na nas svedu na pravi put. Međutim danas Rusiji ne ide baš dobro, čemu je glavni uzrok njena nepripravnost. Ima preko 2 (osam) milijuna ljudi, koji nisu ni na frontu ni uopće u mobilizaciji, jer nemaju pušaka! Ob ovim mizerijama bi ti mogao dosta pričati. To sve daje one užasne vijesti iz Galicije, Libau i t. d. i žuri, da se drži Italiju na račun Hrvata i Slovenaca, da se zove Bugarsku na račun Macedonije, Rumunjsku na račun srpskog Banata i da se Srbija u tri rata izmorena a bolešću shrvana sili i gura, da ide preko Save i Drine. Oni svi vele, da se rat mora dovršiti ove jeseni, dok se meni čini da će onda slavenstvo grdno biti, jer u ova tri mjeseca oni ne mogu svršiti na korist našu nikako. Za potpunu pobjedu Njemačke trebalo bi još barem par godina, na to se gore čude i smiju. Fali jedan veliki čovjek, koji bi imao sve u rukama — od diplomatske note, do brige nad raskuženjem vojnih zahoda — kako to radi Vilim. Taj fali.

No bilo kako bilo, mi moramo što se **nas tiče uraditi** sve ono što možemo, da nam nikakav prijekor ne ostane.

Evo sam ti nanizao kako sam mogao bolje. Zaključak bi bio ovaj: Posvršavajte tamo čim bolje možete, a onda bi trebalo, da ti i još 5-6 zgodnih

via Niš pođete u Petrograd. Ne znam bi li bilo dobro čim prije, ili da se malo počeka dok sa bojišta dođu bolje vijesti i položaj se malo popravi. Ne znam bi li bilo dobro da idem i ja s vama gore, ili da pođete vi kao drugo zvono, koje isto zvonu, a ja da pođem ili za vama, ili pred vama, da vas navijestim.

Mi se u pogledima slažemo, pak se radi samo o tome, **koliko** da ostanete u Londonu, **kada** da idete Niš—Petrograd i **koji** da ovamo idu.

Meni je teško ići u London zato, jer me je gosp. Sazonov baš napadno slao u London i sve učinio, da mu po Rusiji ne kvarim njegove planove. Mali ljudi vrlo su osjetljivi kad opaze da su možda pogriješili, a ja sam mu rekao, da će, kako on misli riješiti jadransko pitanje, biti crna točka ove periode ruske politike, koja će u svojoj grdobi otkočiti nad sve lijepo i dobro. Njegovi kolege skeptično gledaju njegove te osnove, uzdrimalo se malo i eto — hajde u London. Sjajno me je opravio sa **ruskim diplomatskim pasošem**, prorekao mi je veliku budućnost, stotinu komplimenata, samo — u London! Držim da je učinio i neki jači pritisak u Nišu, pa sve ovo mi daje nagadati, da i tvoja dva zadnja brzojava, koji su u kontradikciji sa prvim, gdje mi kažeš da me tamo ne treba, a odmah zatim me žurno zoveš, nisu plod kakova savjetovanja koje izvire od one želje g. Sazonova, da budem dalje od Rusije i ne kvarim mu »circulos meos«. Tako su i Srbe, kad su zaključili okupaciju Bosne Austriji, slali neka idu u — Andrásyja,⁵⁾ a za promjenu **njihova** St. Stefanskog ugovora, neka se obrate na Beaconsfielda.⁶⁾ Valja poći, biti, raditi i povratiti se u London, ali rusko slanje ima drugu svrhu, Moguće da je i tebi -- indirektno — sugerirano, da me zoveš i eto zašto mi je muka ići tamo.

Ako pako **ti** (bez drugog) ipak držiš, da je i nakon svega ovoga razlaganja moja prisutnost Vama i stvari tamo ipak **vrlo potrebna**, to ću doći. (U 8 dana ga nije).

Kad, dakle, primiš ovo pismo brzojavi mi **odmah ovdje** u Atenu na poslanstvo **da li moram doći, ili mogu ostati**. U zadnjem slučaju bi uredio, da se stavim u doticaj s kućom, jer ima 2¹/₂ mjeseca da ne znam ništa što mi je od majke, koja je u ožujku bila teško bolesna. Pojmiti ćeš kako mi je to važno, a teško dobiti radi prekinuća sveza.

1) Misli na Đuru Deželića (1838.—1907.), javnog radnika i književnika, urednika »Narodnih Novina«, »Domobrana« i »Pozora«, koji je pomagao pravaše, i Metela Ožegovića (1814.—1890.) hrvatskog političara, Strosmmayerovog prijatelja i protivnika Nagodbe s Mađarima, kao i na lica, o kojima je pisao Trumbiću 17. III. 1915. ovo: »Uzmi naše negdašnje Banjavčice, Žerjaviće, Rukavine, Boroše, Kumičice, Ožegoviće, Šrepele, Broze itd. Zar ne, kako su ono bili krasni ljudi? Sve mi ovih dana na pamet dolaze, ne isključiv ni pokojnoga Deželića, na koga smo mi u Rimu toliko psovali, ali koji je ipak bio naš čovjek u potpunom smislu ove riječi.« (Mandić, o. c., str. 137.)

2) Dušan Vasiljević.

3) Misli na profesora Aleksandra Belića i Ljubomira Stojanovića,

4) Petar A. Stolipin, ministar unutrašnjih poslova u Goremikinovoj vladi (1906.—1911.), krajni reacionarac, koji se terorističkim metodama borio protiv ruskih revolucionaraca.

5) Gyula Andrásy, austrijski ministar vanjskih poslova u vrijeme poslije rusko-turskog rata i Berlinskog kongresa, 1878., na koje misli Supilo.

6) Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield, predsjednik britanske vlade u vrijeme, na koje misli Supilo.

London, 2. VI. 1915.

Ante Trumbić Franu Supilu, požuruje njegov dolazak u London

Telegram

Primio tvoj telegram kojim javljaš da mi šalješ pismo. Nije dovoljno, potrebno je da dođeš lično. Ne žali putovanja. Očekujem odgovor. Potočnjak je u Ženevi. Do malo dana putuje u Niš. Ako želiš, telegrafiši mu, da se sa-
stanete u Marselju.

Trumbić

Summary

FROM THE CORRESPONDENCE OF FRANO SUPILO

The second part of the correspondence of the Croat politician Frano Supilo (the first part was published in vol. I of the »Arhivski vjesnik« in 1958) deals with Supilo's political activity in London, Niš and Petersbourg in the period between January and June 1915. Of special interest are Supilo's »pro-memoria« of January 7th, 1915 on the Yugoslav question, addressed to the British Foreign Minister Edward Grey, Supilo's letters to the President of the »Yugoslav Committee« dr. Ante Trumbić, on his conversations in Niš and Petersbourg (letters of February 14th, March 3rd, and May 28th, 1915), and his letter of May 27th, 1915 to the Russian Foreign Minister, S. D. Sazonof. In the letters of dr. Ante Trumbić to Supilo some important data can be found on Masaryk's visit to Italy in January 1915, on the secret mission of the Italian diplomatist Carlo Galli in Trieste in the same month, and on the first calls of the newly constituted »Yugoslav Committee« to the Quai d'Orsay and to the Foreign Office.